دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە پرۆژەدەستوری هەرێمی کوردستاندا

(توێژینەوەیەکی شیکاری- بەراوردکارییە)

هێمن رەسوڵ موراد

ناواخن

بابەت	لاپەڕە
پێشەکی	٣
باسی یەکەم: سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمە دیموکراسییەکاندا	٥
داخوازیی یەکەم: سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمی پەرلەمانییدا	٥
داخوازیی دووەم: سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمی سەرۆکایەتییدا	٩
داخوازیی سێیەم: سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمی ئەنجومەنیدا (حکومەتی کۆمەڵە)	١٢
داخوازیی چوارەم: سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمی تێکەڵاودا (پەرلەمانیی لادەر)	١٣
داخوازیی چوارەم: سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمی تێکەڵاودا (پەرلەمانیی لادەر)	١٣
باسی دووەم: دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێمی کوردستان- عیراق	١٨
داخوازیی یەکەم: دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە بواری دەسەڵاتی جێبەجێکردندا	١٩
داخوازیی دووەم: دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە بواری دەسەڵاتی یاسادانانددا	٢٢
داخوازیی سێیەم: دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە بواری دەسەڵاتی دادوەریدا	٢٤
داخوازیی چوارەم: دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە بواری کاروباری سەربازیدا	٢٦
دەرەنجام	٢٩
راسپاردەکان	٣٠
سەرچاوەکان	٣١
پوختەی توێژینەوەکە	٣٤
ملخص البحث	٣٥
Abstract	٣٦

پێشەکی

یەکەم: ناساندنی بابەتی توێژینەوەکە*

دەستور وەك بالاَترین یاسا لە هەر ولاَتێکدا، سنوری پەیوەندیی نێوان دەسەلاَتە گشتییەکان دەکێشێت و رادەی کاریگەریی هەر دەسەلاَتێکیش دیاریدەکات.

دەسەلاَتی سەرۆکیش، لە هەر سیستمێکی حوکمڕانیی دیموکراسیدا بە خالَی دیار و جیاکەرەوەی سیستمی ئەو ولاَتە دادەنرێت، چون لە رێگەی زانین و وردبوونەوە لە دەسەلاَتەکانی سەرۆك، کاریگەری و بالاَدەستیی هەرسێ دەسەلاَتەکانی دەولَەت (یاسادانان، جێبەجێکردن، دادوەری) دەردەکەوێت، لەگەلَ رادەی پەیوەندی و هاریکاریی نێوانیان و چاودێریی هەر دەسەلاَتێك بۆ سەر دەسەلاَتەکەی تر، ئایا کام دەسەلاَتە کاریگەری بەسەر ئەویتریانەوە هەیە، هاوسەنگیی دەسەلاَت لە ولاَتدا بە قازانجی کام لایەن لاسەنگە؟

سەرەنجام، یارمەتیدەرێکی گرنگە بۆ ئەوەی بزانرێت ئەم سیستمی حوکمڕانییە کام جۆری سیستمی دیموکراسیی نوێنەرایەتییە، کە لە دنیادا باوە (پەرلەمانی، سەرۆکایەتی، ئەنجومەنی، تێکەلاَو)، بە تایبەت کە هەر سیستمە و تایبەتمەندیی خۆی هەیە.

هەرێمی کوردستانیش وەك هەرێمێکی فیدراڵ لە چوارچێوەی عیراقدا، دەستوری عیراقی سالَی ٢٠٠٥ ماف بونی دەستوری پێبەخشیوە، بە کردەوەش پەرلەمانی کوردستان لە ٢٠٠٩/٦/٢٤ پرۆژەدەستورێکی پەسەندکرد، تێیدا سنور و دەسەلاَتی هەریەك لە دەسەلاَتەکانی (یاسادانان، جیبەجێکردن، دادوەری) و چوارچێوەی دەسەلاَتەکانی سەرۆکی هەرێم وەك بالاَترین دەسەلاَتی جێبەجێکردن دیاریکردووە.

دووەم: ئامانجەکانی توێژینەوەکە

ئەم تویژینەوەیە هەولێکە بۆ هەلَسەنگاندنی دەسەلاَتی سەرۆك لە پرۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان، و تیشکخستنەسەر هەموو ئەو ماددانەی کە پەیوەندیدارن بە سەرۆکی هەرێم لەگەلَ شیکردنەوەیان، ئایا ئەم دەسەلاَتانە دەگونجێن لەگەلَ سیستمی حوکمڕانیی کوردستاندا، کە لە ماددەی (١) ی پرۆژەدەستورەکەدا بە "پەرلەمانی" ناوی هاتووە؟

★ ئەم نامیلکەیە، لە بنەڕەتدا توێژینەوەیەکی زانستییە، بە مەبەستی بەرزکردنەوەی پلەی زانستی (ترقیە) ئامادەکراوە، و لە ژمارە (٣)ی سالَی ٢٠١٥ی گۆڤاری (زانکۆی راپەڕین)دا بلاَوکراوەتەوە، کە گۆڤارێکی ئەکادیمییە. توێژەر هەلَگری بڕوانامەی ماستەرە لە بواری یاسادا، و مامۆستایە لە بەشی یاسای فاکەلَتیی زانستەمرۆڤایەتییەکانی زانکۆی راپەڕین.

ئامانجێکی تری توێژینەوەکە، بەشداریکردن و هاوکاریکردنی هەر هەولێکە کە لە ئایندەدا دەدرێت بە هەموار، یان گۆڕینی هەر ماددە و برگەیەك کە پەیوەندی بە دەسەلاَتەکانی سەرۆکی هەرێمەوە بێت، چونکە دەستوری هەریمی کوردستان، سەرەڕای پەسەندکردنی لە لایەن پەرلەمانی کوردستانەوە، هێشتا هەر پرۆژەیەو شایانی دەستکاری و هەموارکردنە، تاکو ئەوکاتەی لە راپرسییەکی گشتیدا لە لایەن زۆرینەی دەنگدەرانی هەرێمی کوردستانەوە پەسەنددەکرێت.

سێیەم: چوارچێوەی توێژینەوەکە

توێژینەوەکە، باسی دەسەلاَتی سەرۆکی دەولَەت دەکات لە چوار سیستمی دیموکراسیی نوێنەرایەتی، کە لە دنیادا باوە، لەگەلَ دەسەلاَتەکانی سەرۆکی هەرێم لە پرۆژەدەستوری هەرێمی کوردستاندا.

چوارەم: کێشەی توێژینەوەکە

ئەو کێشەیەی توێژینەوەکە دەیەوێت بیخاتە بەرباس و شیکردنەوەی بۆ بکات، چۆنێتیی چارەسەرکردنی ئەو ماددە دەستوورییانەیە کە لە پڕۆژەدەستوری هەرێمدا هاتوون و تایبەتن بە دەسەڵاتەکانی سەرۆك، بە جۆرێك رەنگدانەوەی سیستمی پەرلەمانی بێت، بە تایبەت کە سەرۆکی هەرێم دەسەڵاتێکی بەرفراوانی هەیە، بەڵام هیچ بەرپرسیارێتییەکی لەسەرشان نیە.

پێنجەم: رێبازی توێژینەوەکە

توێژینەوەکە پشتیبەستووە بە هەردو رێبازی (شیکاری) و (بەراوردکاری)، کە دەسەڵاتەکانی سەرۆکی لە سیستمە دیموکراسییەکاندا شیکردۆتەوە، و بەراوردی دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێمی کوردستانی کردووە لەگەڵ دەسەڵاتەکانی سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمە دیموکراسییە جیاوازەکاندا.

شەشەم: پەیکەری توێژینەوەکە

ئەم توێژینەوەیە دابەشبووە بەسەر دوو باسی سەرەکیدا، لە باسی یەکەمدا دەسەڵاتەکانی سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمەکانی: پەرلەمانی، سەرۆکایەتی، ئەنجومەنی، تێکەڵاو باسکراوەو شیکراوەتەوە، هەرچی باسی دووەمیشە تایبەتە بە شیکردنەوەی دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە پرۆژەدەستوری هەرێمی کوردستاندا.

توێژینەوەکە بە کۆمەڵێك دەرەنجام و راسپاردە کۆتایی دێت، کە توێژەر پێیوایە، لەبەرچاوگرتنیان پێویست و گرنگن.

باسی یەکەم:

سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمە دیموکراسییەکاندا

سیستمی جیاوازی حکومڕانی لە رژێمە دیموکراسییەکاندا پەیڕەودەکرێت، کە هەر یەکێکیان تایبەتمەندیی خۆی هەیە لە رووی پەیوەندیی نێوان دەسەڵاتە گشتییەکان لە دەوڵەتدا: (یاسادانان، جێبەجێکردن، دادوەری)، ئەم سیستمانەش بریتین لە: سیستمی (پەرلەمانی، سەرۆکایەتی، ئەنجومەنی، تێکەڵاو)، کە لەم باسەدا دەسەڵاتەکانی سەرۆکی دەوڵەت لە هەر یەکێکیاندا شیدەکرێتەوە.

داخوازیی یەکەم:

سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمی پەرلەمانییدا

سیستمی پەرلەمانی، شێوازێکی حکومڕانیی دیموکراسییە، کە لەسەر بنەمای هاوسەنگی و هاوکاریی نێوان دەسەڵاتەکانی یاسادانان و جێبەجێکردن، بوونی دوانەیی دەسەڵاتی جێبەجێکردن (سەرۆکی دەوڵەت و ئەنجومەنی وەزیران)، بەرپرسیارێتیی بە کۆمەڵی وەزیرەکان و نەبوونی بەرپرسیارێتیی سەرۆکی دەوڵەت دامەزراوە[1].

لەمجۆرە سیستمەدا دەکرێت پاشا ببێتە سەرۆکی دەوڵەت، کە بە میرات ئەو پۆستە وەردەگرێت (وەك بریتانیا)، یان کەسێکی هەڵبژێردراو لەلایەن پەرلەمانەوە ببێتە سەرۆك (وەك دەستوری عیراق، ساڵی ٢٠٠٥)، یاخود لە رێگەی دەستەیەکی تایبەتەوە بە هاوبەشی لەگەڵ پەرلەمان سەرۆك هەڵدەبژێردرێت (وەك دەستوری هند، ساڵی ١٩٤٧)[2].

سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمی پاشایەتیدا لە روی سیاسی و سزاییەوە بەرپرس نیە، لەکاتێکدا لە سیستمی کۆمارییدا سەرۆك تەنها لە روی سیاسییەوە بەرپرس نیە[3]. لەم سیستمەدا سەرۆکی دەوڵەت کۆمەڵێ دەسەڵات لە بوارە جیاوازەکاندا پەیڕەودەکات، کە گرنگترینیان بریتین لە:

یەکەم: دەسەڵاتی سەرۆك لە بواری جێبەجێکردندا:

سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمی پەرلەمانیدا کەسێکی جیایە لە سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران، کاردەکات بۆ راگرتنی هاوسەنگی لە نێوان دەسەڵاتەکان لە دەوڵەتدا و ئاڕاستەکردنیان، دەربارەی دەسەڵاتەکانی سەرۆك لە بواری جێبەجێکردندا دوو بۆچونی جیاواز هەیە، یەکەمیان رۆڵی سەرۆك لەم بوارەدا بە نائەکتیف (سلبی) دادەنێت و پێیوایە، رۆڵی سەرۆك رۆڵێکی ئەدەبییە بە ئاڕاستەکردنی ئامۆژگاری و رێنوێنی بۆ دامودەزگاکانی دەوڵەت، بە بێ بوونی هیچ دەسەڵاتێکی کردەیی و راستەوخۆ لەو بوارەدا، چونکە سەرۆك باڵادەستە و حوکمناکات (الملك يسود ولا يحكم) و بە هۆی نەبوونی دەسەڵاتی کردەییەوە بەرپرسیارێتیی سیاسی نیە.

هەرچی بۆچوونی دووەمە پێیوایە، کە هیچ دژیەکییەك نیە لەگەڵ سیستمی پەرلەمانیدا، کاتێك سەرۆکی دەوڵەت بەشداری لە کاروباری دەسەڵاتی جێبەجێکردندا دەکات، بە مەرجی لەئەستۆگرتنی بەرپرسیارێتیی

---

[1] د.عبدالحميد متولى، القانون الدستوري والأنظمة السياسية، ج١، ط٤، دار المعارف، بدون مكان نشر، ١٩٦٦، ص٣١٣-٣١٤.

[2] لطيف مصطفى أمين، مبدأ الفصل بين السلطات و وحدتها وتطبيقيها في الدساتير العراقية، منشورات مكتب الفكر والتوعية للاتحاد الوطني الكردستاني، سليمانية، ٢٠٠٧، ص١٧٧- ١٧٨.

[3] د. السيد الصبري، مبادىء القانون الدستوري، ط٤، القاهرة، ١٩٤٩، ص١٨٨.

دەستێوەردانی سەرۆك لە لایەن ئەنجومەنی وەزیران و داپۆشینی، هەروەها سەرۆك و كارەكانی نەبێتە هۆی بابەتی گفتوگۆ لە بەردەم پەرلەمان و رایگشتیدا، و كارەكە شێوەیەكی نهێنی هەبێت و وەك ئەوە وابێت كە كاری وەزارەت (كابینە) خۆیەتی[٤]. سەرەڕای بونی بۆچونی جیاواز لەسەر رۆڵی سەرۆك، بەڵام سەرۆك ئەم دەسەڵاتانە لە بواری دەسەڵاتی جێبەجێكردندا پەیڕەودەكات:

١. دانانی سەرۆك وەزیران:

هەرچەندە بوونی سیستمی دوو پارتی و چڕبوونەوەی ململانێی هەڵبژاردن لە نێوان پارتی پارێزگاران و پارتی لیبراڵ (یاخود پارتی پارێزگاران و پارتی كرێكاران لە ئێستادا) لە بریتانیادا، تارادەیەكی زۆر دەسەڵاتی پاشای لەم بوارەدا بەرتەسككردۆتەوەو ناچاریكردووە كە سەرۆكی پارتی زۆرینە لە پەرلەماندا رابسپێرێت بۆ پێكهێنانی حكومەت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دیاریكردنی سەرۆك وەزیران بە ئیمتیازێكی تەقلیدی تاج[٥] لە بریتانیادا دادەنرێت، بەتایبەت كاتێك هیچ یەكێك لە پارتەكان نەتوانن بە تەنها حكومەت پێكبهێنن و پێویستیان بە دروستكردنی ئیتیلاف هەبێت[٦].

٢. رەتكردنەوەی دەستلەكاركێشانەوەی وەزارەت (كابینە):

لە كۆندا، پاشای بریتانیا دەسەڵاتی قبوڵ یان رەتكردنەوەی كابینەی وەزارەتی هەبوو، بەڵام لە ئێستادا بەهۆی پێشكەوتنی سیستمی پەرلەمانییەوە پاشا ئەم دەسەڵاتەی نەماوەو ناتوانێت كابینەی وەزارەت رەتبكاتەوە[٧].

٣. دەستپێلەكاركیشانەوەی وەزارەت (إقالة):

پاشا لە بریتانیا دەیتوانی وەزارەت ناچاری دەستلەكاركێشانەوە بكات، چونكە وەزیرەكان وەك راوێژكار لەوكاتەدا سەیریاندەكرا، بەڵام لە دوای جێگیربوونی بەرپرسیارێتیی وەزارەت لە بەردەم پەرلەماندا لە ساڵی ١٧٨٣ پاشا دەسەڵاتی دەستپێلەكاركێشانەوەی وەزارەتی نەما و پەرلەمان لە دوای ئەو مێژووەوە بووە خاوەنی ئەم دەسەڵاتە[٨].

٤. وتاری عەرش:

جاران پاشا رۆڵی گرنگی هەبوو لە دانانی وتاری عەرش، و لەلایەن خۆیشیەوە لە كاتی مەراسیمی كردنەوەی خولی تازەی پەرلەماندا پێشكەشدەكرا، بەڵام لە ئێستادا وتاری عەرش وەك بەرنامەی سیاسیی حكومەت حسابی

---

[٤] د. محسين خليل، القانون الدستوري والنظم السياسية، بدون مكان نشر، ١٩٨٧، ص٥٦٠-٥٦٢.

[٥] جیاوازی لە نێوان (شا) یاخود (شاژن) وەك كەسێكی سروشتی و (تاج) هەیە، كە بریتییە لە كۆمەڵێك دەسەڵات و دامەزراوەی یاسایی. د. پێشەوا حميد عبدالله، المسؤولية السياسية للسلطة التنفيذية في النظام البرلماني، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠١٣، ص١٦٧.

[٦] د.عبدالغني بسيوني عبدالله، سلطة ومسؤلية رئيس الدولة في النظام البرلماني، ط١، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، ١٩٩٥، ص٥٩.

[٧] لطيف مصطفى أمين، العلاقة بين رئيس الدولة و رئيس الوزراء في النظام البرلماني، أطروحة دكتوراه مقدمة الى مجلس كلية القانون والسياسة بجامعة السليمانية، ٢٠١٠، ص١٨١.

[٨] د. محمد عبدالحميد أبو زيد، توازن السلطات ورقابتها، دار النسر الذهبي للطباعة، القاهرة، ٢٠٠٣، ص١٤٠.

بۆ دەكرێت و لەلایەن پاشا و وەزارەتەوە دادەنرێت، بە شێوەیەك كە پاشا سەیری وتارەكە دەكات بۆ پێدانی پێشنیاز یاخود پەڵپلێگرتنی (الإعتراض)[٩].

٥. بەخشینی میدالیای پاشایەتی:

پاشای بریتانیا دەسەڵاتی بەخشینی میدالیای پاشایەتی هەیە بەو كەسانەی بە شایەنیان دەزانێت، كە زۆربەی كات راوێژ لە گەڵ سەرۆك وەزیران دەكات، و بەخشینەكەش وا باوە لە بۆنەیەكی تایبەت بە پاشا دەبێت، وەك رۆژی لە دایكبونی یان دانیشتنی لە سەر تەخت[١٠].

٦. دانان لە پۆستی گشتیدا:

دانان لە هەندێ پۆستی گەورەی بواری سەربازی، یان شارستانی یاخود كەنیسە بە یەكێك لە دەسەڵاتەكانی تاج لە بریتانیا دادەنرا، بەڵام لەگەڵ جێگیربوونی بەرپرسیارێتیی وەزارەت ئەم دەسەڵاتانە بەرە بەرە كەمبوونەوەو گواسترانەوە بۆ وەزارەت[١١].

دووەم: دەسەڵاتی سەرۆك لە بواری دەسەڵاتی یاسادانانندا

١. بانگهێشتی پەرلەمان بۆ دەستپێكردنی كۆبونەوە:

دەستورە پەرلەمانییەكان دەسەڵاتی بانگهێشتكردنی پەرلەمانیان بۆ دەستپێكردنی كۆبونەوە بە سەرۆكی دەوڵەت بەخشیوە لە ماوەیەكی دیاریكراودا، بەڵام ئەگەر لەو ماوەیەدا سەرۆك بانگهێشتی پەرلەمانی نەكرد بۆ كۆبونەوە، ئەوا پەرلەمان بە حوكمی یاسا كۆدەبێتەوە[١٢].

٢. پێشنیازكردنی یاسا:

لە سەرەتا، پێشنیازكردنی یاسا بە تەنها دەسەڵاتی پاشا خۆی بوو، بەڵام لە دوای دەرچونی (ماگنا كارتا) لە ساڵی ١٢١٥دا، پەرلەمان مافی بەشداریكردنی لە پێشنیازكردنی یاساكاندا بە دەستهێنا لە رێگەی پێشكەشكردنی داواكاری (العرائض)، كە پاشا ناچار نەبوو پابەندیان بێت، تەنها لە حاڵەتی سەپاندنی باجی نوێ نەبێت، كە پێویستی بە وەرگرتنی رەزامەندیی پەرلەمان دەكرد[١٣].

٣. رەتكردنەوەی یاساكان (الاعتراض على القوانين):

سەرۆكی دەوڵەت ئەو یاسایانە دەردەكات كە لە لایەن پەرلەمانەوە پەسەنددەكرێن، هەروەها مافی رەتكردنەوەی ئەو یاسایانەی هەیە و دەتوانێت بیانگەڕێنێتەوە بۆ پەرلەمان، بۆ دووبارە چاوپێداخشاندنەوەی[١٤].

٤. هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان:

---

[٩] د.عبدالغني بسيوني عبدالله، سلطة ومسؤلية رئيس الدولة في النظام البرلماني، مصدر سابق، ص٥٩-٦٠.

[١٠] لطيف مصطفى أمين، العلاقة بين رئيس الدولة و رئيس الوزراء في النظام البرلماني، مصدر سابق، ص١٨٣.

[١١] د.عبدالغني بسيوني عبدالله، سلطة ومسؤلية رئيس الدولة في النظام البرلماني، مصدر سابق، ص٦٢.

[١٢] د. محمد عبدالحميد أبو زيد، مصدر سابق، ص١٨٠.

[١٣] د. پێشەوا حمید عبدالله، مصدر سابق، ص١٦٨.

[١٤] د.عصام أحمد عجيلة و د.محمد رفعت عبدالوهاب، النظم السياسية، ط٥، دار النهضة العربية، القاهرة، ١٩٩٢، ص٢٩١.

لە کاتی بونی ناکۆکی لە نێوان سەرۆك و پەرلەماندا، سەرۆك، پەرلەمان هەڵدەوەشێنێتەوە، لە سەرەتاشدا کابینەی وەزارەت کە پاڵپشتی زۆرینەی پەرلەمانی هەیە، لادەبات و لە جێگەیدا کابینەیەك لە کەمینەی پەرلەمان، یان لە دەرەوەی پەرلەمان رادەسپێرێ بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری وڵات، تا ئەو کاتەی رای گەل لە هەڵبژاردنێکی نوێدا وەردەگیرێت[١٥].

٥. دانانی ئەشراف (تنصيب الاشراف):

دانانی ئەشرافەکان لە ئەنجومەنی لۆردەکان، یەکێك لە دەسەڵاتە دێرینەکانی تاج بووە لە بریتانیادا، کاتێك ئەنجومەنی لۆردەکان پرۆژەیاسایەکی گرنگی رەتدەکردەوە، کە ئەنجومەنی گشتی پەسەندیدەکرد، پاشا چەند ئەندامێکی لە ئەنجومەنی لۆردەکان دادەمەزراند، بەمەبەستی بەدەستهێنانی زۆرینە لە ئەنجومەنەکە بۆ تێپەڕاندنی پرۆژەیاساکە[١٦].

سێیەم: دەسەڵاتی سەرۆك لە بواری دەسەڵاتی دادوەریدا

١. بڕیاری لێبوردن:

پاشا بە راوێژ لەگەڵ وەزیری ناوخۆ دەسەڵاتی لێخۆشبونی هەیە لەو کەسانەی کە تاوانێك ئەنجامدەدەن، جا ئەم لێخۆشبونە پێش دەرچونی بڕیاری تاوانبارکردن، یان دوای دەرچونی بڕیارەکە بێت[١٧].

٢. دانانی دادوەرەکان:

لە بریتانیا، وەزارەت دادوەرەکانی دادگای باڵا دادەنێت، پاش وەرگرتنی رەزامەندییەکی رواڵەتی (شکلی)ی پاشا[١٨].

چوارەم: دەسەڵاتی سەرۆك لە بواری کاروباری دەرەوەدا

١. پەسەندکردنی پەیماننامە و رێککەوتنە نێودەوڵەتیەکان:

سەرۆك، پەیماننامە و رێککەوتنە نێودەوڵەتیەکان پەسەنددەکات، ئەمەش دوای رەزامەندیی ئەنجومەنی نوێنەران[١٩].

٢. قبوڵکردنی باڵیۆزەکان:

سەرۆکی وڵات پێشوازی لە باڵیۆزانی وڵاتان دەکات و کارنامەی کارکردنیان وەردەگرێت[٢٠].

پێنجەم: دەسەڵاتی سەرۆك لە بواری کاروباری جەنگیدا

سەرۆکی دەوڵەت سەرکردایەتیی هێزە چەکدارەکان دەکات لە کاتی بۆنەو مەبەستە پرۆتۆکۆڵییەکاندا[٢١].

[١٥] دانا عبدالكريم سعيد، حل البرلمان وأثاره القانونية على مبدأ استمرارية أعمال الدولة، ط١، المؤسسة الحدية للكتاب، طرابلس-لبنان، ٢٠١٠، ص٥٨.

[١٦] د.عبدالغني بسيوني عبدالله، سلطة ومسؤلية رئيس الدولة في النظام البرلماني ، مصدر سابق، ص٥٨.

[١٧] لطيف مصطفى أمين، العلاقة بين رئيس الدولة و رئيس الوزراء في النظام البرلماني، مصدر سابق، ص١٨٣.

[١٨] هەمان سەرچاوە، هەمان لاپەڕە.

[١٩] ماددەی (٧٣)/ دووەم لە دەستوری کۆماری عیراق، ساڵی ٢٠٠٥.

[٢٠] ماددەی (٧٣)/ شەشەم لە دەستوری کۆماری عیراق، ساڵی ٢٠٠٥.

[٢١] ماددەی (٧٣)/ نۆیەم لە دەستوری کۆماری عیراق، ساڵی ٢٠٠٥.

داخوازیی دووەم:

سەرۆكی دەوڵەت لە سیستمی سەرۆكایەتییدا

لە سیستمی سەرۆكایەتییدا، دەسەڵاتی جێبەجێكردن خۆی لە سەرۆكی دەوڵەتدا دەبینێتەوە، كە سەرۆك لە یەككاتدا سەرۆكی دەوڵەت و سەرۆكی حكومەتیشە، سەرۆك، دەسەڵات لە رێگەی هەڵبژاردنی راستەوخۆوە لە گەل وەردەگرێت، و ئەمەش دەیكاتە خاوەنی دەسەڵاتێكی فراوان، لەم سیستمەدا جیاكردنەوەیەكی تەواو هەیە لە نێوان هەردوو دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێكردن، كە نە دەسەڵاتی یاسادانان مافی لێپرسینەوەی سەرۆكی هەیە، و نە سەرۆكیش مافی هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمانی هەیە[٢٢].

یەكەم: دەسەڵاتی سەرۆك لە بواری جێبەجێكردندا

سەرۆك بەرزترین دەسەڵاتی جێبەجێكردنە لە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا، كە سەرۆكایەتیی دەزگاكانی جێبەجێكردن دەكات، پاڵپشت بە ماددەی دووەم برگەی یەكەم/(١)ی دەستوری ساڵی ١٧٨٧، كە دەسەڵاتی جێبەجێكردنی سپاردووە بە سەرۆك، بەمەش سەرۆك خاوەنی هەموو دەسەڵاتە كردەیی و راستەقینەكانە، بەرپرسی یەكەم و دواهەمینە لە رەسمكردنی سیاسەتی گشتیی دەوڵەتدا[٢٣]، هەر بۆیە سەرۆك دەسەڵاتێكی فراوان پیادەدەكات، گرنگترینیان:

١. جێبەجێكردنی یاساكان:

سەرۆك بەو پێیەی سەرۆكی دەسەڵاتی جێبەجێكردنە، و پاڵپشت بە برگەی سێیەم لە ماددەی دووەمی دەستوری ئەمەریكا، دەسەڵاتی تەواوی هەیە بۆ جێبەجێكردنی هەموو ئەو یاسایانەی كە لە كۆنگرێس دەردەچن، هەروەها جێبەجێكردنی هەموو بەڵێننامە و یاسا دادوەرییەكان و گەڵاڵەنامەكان كە هێزی یاساییان هەیە[٢٤].

٢. سەرپەرشتی و راییكردنی كاروباری حكومەت:

سەرۆك، سیاسەتی گشتیی وڵات دادەڕێژێت و سەرپەرشتیی جێبەجێكردنی دەكات، وەزیرەكان (یان راستتر سكرتێرەكان) هاوكاریی سەرۆك دەكەن لە بەڕێوەبردنی كارەكان، بە بێ بونی هیچ جۆرە سەربەخۆییەك، چونكە سەرۆك دەسەڵاتی تەواوی هەیە لە دانان و لابردنیان، وەزیرەكان هیچ جۆرە بەرپرسیارێتییەكی تاكی، یان بە كۆمەڵیان بەرامبەر بە پەرلەمان نیە، بەڵكو پابەندی تەواوی سەرۆكن[٢٥].

٣. دامەزراندنی پلە باڵاكان:

---

[٢٢] د. زهير شكر، الوسيط في القانون الدستوري، ج١، القانون الدستوري والمؤسسات السياسية (النظرية العامة والدول الكبرى)، ط٣، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، دون مكان الطبع، ١٩٩٤، ص٢٠٨.

[٢٣] د. سعيد السيد علي، حقيقة الفصل بين السلطات في النظام السياسي والدستوري للولايات المتحدة الأمريكية، بدون مكان نشر، ١٩٩٩، ص١٠٥.

[٢٤] د. محمد عمر مولود، فيدراڵيەت و دەرفەتی پیادەكردنی لە عیراقدا، وەرگێرانی: د. محمد عومەر مەولود و د. عومەر ئیبراهیم عەزیز، چاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠٠٦، ل٤٥٨.

[٢٥] لطيف مصطفى أمين، مبدأ الفصل بين السلطات و وحدتها وتطبيقيها في الدساتير العراقية، مصدر سابق، ص١٨٨- ١٨٩.

سەرۆك، سەرۆكی ئیدارەی فیدرالّییە و دەسەلاَتی دامەزراندنی پلە بالاَكانی هەیە، كە هەندێكیان پێویستیان بە رەزامەندیی ئەنجومەنی پیران هەیە، بەلاَم بۆ لابرنیان پێویستی بە رەزامەندیی ئەو ئەنجومەنە نیە، بە رەچاوكردنی هەندێ كۆتوبەندی یاسایی[٢٦].

٤. دەركردنی گەلاَلەنامەی كارگێڕی (اصدار اللوائح الادارية):

سەرۆكی ئەمەریكا دەسەلاَتی دەركردنی هەندێك گەلاَلەنامەی هەیە بۆ دانانی بنەمای تەواوكار، یان درێژەپێدانی پێویست (قواعد المكملة أو التفصيلية) بۆ جێبەجێكردنی یاساكانی فیدرالّی، ئەم گەلاَلەنامانە هەندێكجار پێیاندەلێن یاسای لاوەكی (التشريعات الفرعية)، هەروەك دەكرێت سەرۆك گەلاَلەنامەی رێككاری (اللوائح التنظيمية) دەربكات بۆ رێكخستنی دامەزراوەی گشتی (مرفق عام)، یاخود پشتبەستن بە رێپێدانی كۆنگرێس یاسای پێسپاردن دەربكات (التشريعات التفويضية)[٢٧].

دووەم: دەسەلاَتی سەرۆك لە بواری یاسادانانددا

١. پێشنیازكردنی پڕۆژەیاسا:

سەرۆك لە رێگەی وتاری سالاَنەوە، كە دەربارەی باری یەكێتییە (الاتحاد)، دەتوانێت سەرنجی پەرلەمان رابكێشێ بۆ دەركردنی یاسایەكی دیاریكراو، ئەویش بە پێشكەشكردنی زانیاری و رێنمایی بۆ پەرلەمان[٢٨].

٢. مافی تانەگرتن (ڤیتۆ):

سەرۆك دەتوانێت تانە لەو یاسایانە بدات، كە لەلایەن كۆنگرێسەوە دەردەچن و بیانگەڕێنێتەوە بۆ كۆنگرێس، بەمەش بۆ تێپەڕاندنی یاساكە كۆنگرێس پێویستی بە دەنگی (٢/٣) دوو لەسەر سێی ئەندامانی هەیە، كە ئەمەش ئەستەمە، هەروەك سەرۆك رۆزڤێلت[٢٩](٦٣٥) جار ڤیتۆی بەكارهێناوە، بەلاَم كۆنگرێس تەنها لە (٩) نۆ جاردا توانیویەتی سەربكەوێت بەسەر ڤیتۆكانی سەرۆكدا[٣٠].

سێیەم: دەسەلاَتی سەرۆك لە بواری كاروباری دادوەریدا

دەستوری ئەمەریكا مافی هەلوەشاندنەوە، یان سوككردن، یاخود راگرتنی جێبەجێكردنی سزای ئەنجامدانی تاوان، لێبوردن لە تاوانی بە سەرۆك بەخشیوە، بەو مەرجەی كە تاوانەكە دژی یاسایەكی فیدرالّی بێت، نەك یاسای ویلایەتەكان، هەروەها رێوشوێنی دادگاییكردنی سزایی تاوانەكە لەبەردەم كۆنگرێسدا نەگیرابێتەبەر[٣١].

---

[٢٦] د.عبدالحميد متولی، مصدر سابق، ص٢٦٩.

[٢٧] د.عصام أحمد عجيلة و د.محمد رفعت عبدالوهاب، مصدر سابق، ص٣١٠.

[٢٨] ماددەی دووەم، برگەی سێیەم لە دەستوری ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا سالّی ١٧٨٧.

[٢٩] فرانكلین دیلانو رۆزڤێلت (١٨٨٢-١٩٤٥): سی و دووەمین سەرۆكی ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا بووە، كە سەر بە دیموكراتەكان بووە، لە ماوەی نێوان (١٩٣٣- ١٩٤٥) لە پۆستی سەرۆكدا بووە، چوار جار بە سەرۆك هەلبژێردراوە (لەدوای هەمواری بیست و دووەمی دەستوری ئەمەریكا ماوەی سەرۆكایەتی بە دوو خول دیاریكرا)، لە سالّی یەكەمی ویلایەتی چوارەمی سەرۆكایەتییەكەی كۆچی دوایی كردووە.

http://ar.wikipedia.org/wiki/%D٩%٨١%D٨%B١%D٨%A٧%D٩%٨٦%D٩%٨٣%D٩%٨٤%D٨%A٩%D٦%٨٦_%D٨%B١%D٩%٨٩ %D٨%٨٨%D٨%B٢%D٩%٨١%D٩%٨٤%D٨%AA. مێژووی سەردان ٢٠١٥/١/٢.

[٣٠] د. ابراهيم أبو خزام، الوسيط في القانون الدستوري، ط٢، دارالكتاب الجديد المتحدة، بيروت ٢٠٠٢، ص ٣٣٩.

[٣١] د.عصام أحمد عجيلة و د.محمد رفعت عبدالوهاب، مصدر سابق، ص٣١٢- ٣١٣.

چوارەم: دەسەڵاتی سەرۆك لە بواری كاروباری دەرەوەدا

١. نوێنەرایەتیكردنی وڵات:

لەگەڵ ئەوەی دەستوری ئەمەریكا دەقێكی راشكاوی تێدانیە ئەو دەسەڵاتە دیاری بكات، كە نوێنەرایەتیی وڵات دەكات لە پەیوەندیی لەگەڵ وڵاتانی تردا، بەڵام لە سەرەتای مێژووی ئەمەریكاوە ئەوە چەسپیووە، كە سەرۆك تەنها نوێنەری وڵاتە لەو پەیوەندییانەدا، ئەویش بە پشتبەستن بە سیفەتی سەرۆك، وەك سەرۆكی دەسەڵاتی جێبەجێكردن كە دەسەڵاتی تایبەتمەندە بە ئیدارەدانی كاروباری دەرەوە، هەروەك كۆنگرێس لە ساڵی ١٧٩٩دا یاسایەكی دەركرد سەبارەت نوێنەرایەتیكردنی وڵات لە پەیوەندییەكانی دەرەوەدا لە لایەن سەرۆكەوە[٣٢].

٢. پێشوازیكردن لە نوێنەرانی دیپلۆماسی:

بڕگەی سێیەم لە ماددەی دووەمی دەستوری ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا، دەسەڵاتی پێشوازیكردن و وەرگرتنی باوەڕنامەی كاركردنی باڵیۆزو نوێنەرانی دپلۆماسی بە سەرۆك داوە، بەمپێیەش قبوڵكردن، یان ڕەتكردنەوەی كاركردنی هەر نوێنەرێكی دیپلۆماسیی وڵاتان لەو وڵاتەدا، بە تەنها لە دەسەڵاتی سەرۆك خۆیدایە.

٣. گرێدانی رێككەوتننامەی جێبەجێكاری (Excutive Agreement):

سەرۆك دەسەڵاتی دەستپێشخەری هەیە بۆ بەستنی بەڵێننامەكان لەگەڵ وڵاتانی بێگانە بە رەزامەندی (٢/٣) دوو لەسەر سێی ئەندامانی ئەنجومەنی پیران، كە زۆرجار وەرگرتنی ئەم رەزامەندییە بە كۆسپێك لەبەردەم سەرۆك دادەنرێت، بۆ خۆبەدوورگرتن لەم كۆسپە سەرۆك پەنا بۆ رێككەوتنی جێبەجێكاری دەبات، بەمەش پێویستی بەوەرگرتنی رەزامەندیی ئەنجومەنی پیران نابێت[٣٣].

٤. دانپێدانان بە وڵاتان:

هەرچەندە دەستوری ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا دیارینەكردووە كام دەسەڵاتە خاوەنی دەسەڵاتی دانپێدانانە بە وڵاتانی بێگانە، بەڵام رای جێگیری زانایان و دادگا ئەوەیە، كە ئەم دەسەڵاتە یەكێكە لە دەسەڵاتەكانی سەرۆك، چونكە بەشداریكردنی ئەنجومەنی پیران لە دەسەڵاتەكانی جێبەجێكردندا، دەرچونە لە پرنسپی لێكجیاكردنەوەی دەسەڵاتەكان[٣٤].

پێنجەم: دەسەڵاتی سەرۆك لە بواری كاروباری جەنگیدا

سەرۆك بە حوكمی پایەكەی، سەرۆكی هێزە چەكدارەكانی وڵاتە، كە تەنها ئەو دەتوانێت فەرمان بە سوپا بكات، چ لە ناوەوە یان لە دەرەوەی وڵات، هەروەها سەرۆك دەتوانێت داهاتەكانی دەوڵەت تەرخان بكات بۆ پلانی ستراتیژیی پێشكەوتنی سوپا. بەپێی دەستور، راگەیاندنی جەنگ لە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا لە دەسەڵاتی كۆنگرێس دایە، سەرۆك ناتوانێ بە بێ رەزامەندیی دەسەڵاتی یاسادانان جەنگ رابگەیەنێت، بەڵام لە سیستمی ئەمەریكادا شتێك هەیە كە پێی دەڵێن كارەكانی جەنگ (الاعمال الحربية)، كە سەرۆك دەتوانێ بە بێ راگەیاندنی جەنگ لە لایەن كۆنگرێسەوە پەنای بۆ ببات، كە ئەویش بریتییە لە كردەوەی سنورداری سەربازی، كە سەلامەتیی دەوڵەت و بەرژەوەندییە باڵاكانی پێویستیان پێیەتی، ئەمەش بۆتەهۆی بەكارهێنانی ئەم دەسەڵاتە لەلایەن سەرۆكەكانی

---

[٣٢] د. سعيد السيد علي، مصدر سابق، ص١٢١- ١٢٢.

[٣٣] د. محمد عمر مولود، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٦٠.

[٣٤]د. سعيد السيد علي، مصدر سابق، ص١٢٤- ١٢٥.

ئەمەریکاوە و بەرپاکردنی جەنگی گەورە و فراوان، وەك جەنگی کۆریا لە ساڵی ١٩٥٠ لە سەردەمی سەرۆك ترومان دا[٣٥]، هەروەها جەنگی ڤیێتنام لە ساڵی ١٩٧٣ کە سەرۆك جۆنسۆن[٣٦] کردی، لەگەڵ ئەوەی تێچونێکی زۆر و قوربانییەکی زۆری لێکەوتەوە[٣٧].

داخوازیی سێیەم:

سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمی ئەنجومەنیدا (حکومەتی کۆمەڵە)

بە تەنیشت هەردوو سیستمی پەرلەمانی و سەرۆکایەتییەوە، سیستمێکی تر هەیە کە شێوازێکی تری دیموکراسیەتی نوێنەرایەتییە، ئەویش سیستمی ئەنجومەنی، یان حکومەتی کۆمەڵەیە، کە بە پاشکۆیەتی دەسەڵاتی جێبەجێکردن بە دەسەڵاتی یاسادانان و، نەبونی هاوسەنگی لە نێوانیان جیادەکرێتەوە[٣٨].

ئەم سیستمە لەسەر بنەمای چڕبونەوەی دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردن لای پەرلەمان دامەزراوە، پەرلەمان کاری یاسادانان بۆخۆی جێبەجێی دەکات، و کاری جێبەجێکردنیش بە دەستەیەکی تایبەت دەسپێرێ، کە بەناوی پەرلەمان و لەژێر سەرپەرشتی و چاودێریی ئەودا کارەکان رادەپەڕێنێ[٣٩].

وەکچۆن بریتانیا بە بێشکەی سەرهەڵدان و گەشەکردن و پراکتیزەکردنی سیستمی پەرلەمانی دادەنرێت، ئەمەریکاش نمونەی بەرچاوی سیستمی سەرۆکایەتییە، سویسرا بە تاکە نمونەی بەردەوام و سەرکەوتووی ئەمجۆرە سیستمە دادەنرێت[٤٠].

دەسەڵاتی جێبەجێکردن لە سویسرا بە ئەنجومەنی فیدراڵی (اتحادي) دەناسرێت، کە لە (٧) حەوت ئەندام پێکدێت و بۆ ماوەی چوار ساڵ لە لایەن پەرلەمانەوە هەڵدەبژێردرێت و سەرۆکی ئەنجومەن بە سەرۆکی سویسرا دادەنرێت، کە ماوەی سەرۆکایەتییەکەی یەك ساڵەو جارێکیتر هەڵنابژێردرێتەوە[٤١].

سەرۆك هیچ تایبەتمەندییەکی نیەو وەك هەموو ئەندامەکانی تری دەستەی جێبەجێکردن وایە، لە کاتی دەنگدان و یەکسانبوونی دەنگەکاندا، دەنگی سەرۆك نابێتە هۆی قورسکردن و لاسەنگکردنی ئەو لایەنەی سەرۆکی لێیە، بڕیارەکانیش بە کۆمەڵ دەدرێن هەروەك بەرپرسیارێتییەکەشیان بەشێوەیەکی هاوپشتییە[٤٢].

---

[٣٥] هاری ترومان (١٨٨٤- ١٩٧٢): سی و سێیەمین سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بووە، کە سەر بە دیموکراتەکان بووە، ماوەی سەرۆکایەتییەکەی ساڵانی (١٩٤٥- ١٩٥٣) بووە.
٩D%١B%٨AA%D%٨A _%D٨%٩D%١B%٨D%٧A%٨D%٨٧%٩http://www.marefa.org/index.php/%D ٨٦%٩D%٧A%٨D%٨٥%٩D%٨٨%. مێژووی سەردان ٢٠١٥/١/٧.

[٣٦] ليندون بينيس جونسون (١٩٠٨- ١٩٧٣): سی و شەشەمین سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بووە، کە سەر بە دیموکراتەکان بووە، ماوەی سەرۆکایەتیەکەی ساڵانی (١٩٦٣- ١٩٦٩) بووە.
٩٢٨٥١١٦fc٠-fb٥٤a٩-١٠a٤-٨f٧٤-٠٥٠١٧٧٥http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/c. مێژووی سەردان ٢٠١٥/١/٧

[٣٧] د. ابراهيم أبو خزام، مصدر سابق، ص٣٣٦- ٣٣٧.

[٣٨] د.عصام أحمد عجيلة و د.محمد رفعت عبدالوهاب، مصدر سابق، ص٣١٨.

[٣٩] د. عبدالغني بسيوني عبدالله، النظم سياسية، ط٤، منشأة المعارف، الاسكندرية، ٢٠٠٢، ص ٢٩٨.

[٤٠] د.عصام أحمد عجيلة و د.محمد رفعت عبدالوهاب، مصدر سابق، ص٣٢١.

[٤١] ماددەی (١٧٥و ١٧٦)، دەستوری سویسرای فیدراڵی، ساڵی ١٨٧٤.

[٤٢] د. عبدالكريم علوان، النظم السياسية والقانون الدستوري، دار الثقافة للنشر والتوزيع، عمان، ١٩٩٨، ص٢٠٦.

سەرۆك لەم سیستەمەدا خاوەنی هەندێ دەسەڵاتی تەشریفاتییە، وەك پێشوازیكردن لە نێردراو و باڵیۆز و وەزیر و باوەڕپێكراوەكانی وڵاتانی بێگانە، هەروەك نێردراو و وەزیرەكانیش بە ناوی سویسراوە دەنێرێتە وڵاتانی بێگانە بۆ بەستنی پەیماننامە، پاش ڕێپێدانی پەرلەمان پەیماننامەكان پەسەنددەكات، هەروەها سەرۆك بە قسەكەری ڕەسمیی سویسرا دادەنرێ[٤٣].

داخوازیی چوارەم:

سەرۆكی دەوڵەت لە سیستمی تێكەڵاودا (پەرلەمانیی لادەر)

ئەمەشیان سیستمێكە لە نێوان سیستمی سەرۆكایەتی و سیستمی پەرلەمانی دا، كە تایبەتمەندیی هەردوو جۆرەكە لەخۆدەگرێت، لەم سیستمەدا دەسەڵاتی جێبەجێكردن دوانەییە وەك سیستمی پەرلەمانی، بەڵام سەرۆك ڕاستەوخۆ لە لایەن گەلەوە هەڵدەبژێردرێت، كە ئەمەشیان تایبەتمەندییەكی سیستمی سەرۆكایەتییە، هەروەها سەرۆك خاوەن دەسەڵاتێكی زۆرە، كە تەنها بەرپرسیارە لە بەرامبەر گەلدا، بەڵام وەزارەت بەرپرسیارە لە بەرامبەر پەرلەماندا، پەیوەندیی نێوان دەسەڵاتی جێبەجێكردن و یاسادانان هاوكاری و چاودێریی بەرامبەرە، هەروەك پەرلەمان مافی لێپرسینەوەی وەزیرەكانی هەیە، لە بەرامبەردا دەسەڵاتی جێبەجێكردن مافی هەڵوەشاندنەوەی دەسەڵاتی یاسادانانی هەیە[٤٤].

یەكەم: دەسەڵاتە تایبەتەكانی سەرۆك:

١. سەرۆكایەتیكردنی ئەنجومەنی وەزیران:

بە پێی ماددەی (٩) لە دەستوری فەرەنسا ساڵی ١٩٥٨، سەرۆك كۆمار سەرۆكایەتیی ئەنجومەنی وەزیران دەكات، ئیدارەی گفتوگۆكانی ئەنجومەن دەكات، و لە كاتی بڕیاردانیشدا دەنگی سەرۆك حساب دەكرێت.

٢. دانان و لابردنی وەزیری یەكەم[٤٥] (سەرۆك وەزیران):

بە پێی بڕگەی (١) لە ماددەی (٨)ی دەستوری فەرەنسا ساڵی ١٩٥٨، سەرۆك كۆمار وەزیری یەكەم (سەرۆك وەزیران)دادەنێت، هەروەها لایدەبات لە پۆستەكەی لە كاتی دەستلەكاركێشانەوەی حكومەت دا.

لەم دەقەوە ئەوە دەردەكەوێت كە سەرۆك، وەزیری یەكەم لادەبات، دوای ئەوەی خۆی داوایكردووە بەهۆی دەنگدانی كۆمەڵەی نیشتمانی بۆ پێشنیازی سەرزەنشتكردنی حكومەت، یان هەر هۆیەكی تر، بەڵام ڕەوشەكە دوای كۆنگرەی ڕۆژنامەوانیی ژەنەڕاڵ دیگۆل[٤٦] لە ٣١ی یەنایەری ١٩٦٣ گۆڕا، كاتێك وتی "سەرۆك دەتوانێت وەزیری یەكەم

---

[٤٣] د. محمد عمر مولود، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٨٢- ٤٨٣.

[٤٤]د. كاظم المشهداني، النظم السياسية، مطابع دار الحكمة للطباعة و النشر، الموصل، ١٩٩١، ص ١٩١.

[٤٥] لە فەرەنسا سەرۆك وەزیران بە وەزیری یەكەم ناودەبرێت، كە بە ڕای هەندێك مەبەست لێی، لێستاندنی پۆستی سەرۆكایەتیی ئەنجومەنی وەزیرانە لە سەرۆك وەزیران و بەخشینێتی بە سەرۆك كۆمار. بڕوانە: لطيف مصطفى أمين، العلاقة بين رئيس الدولة و رئيس الوزراء في النظام البرلماني، مصدر سابق، ص٩٣ نقلا عن ابراهيم حمدان حسين على، رئيس الدولة في النظام الديمقراطي، أطروحة مقدمة الى كلية الحقوق جامعة القاهرة، ١٩٨٧، ص٢٧١.

[٤٦] چارلس دیگۆل (١٨٩٠- ١٩٧٠): ژەنەڕاڵ و پیاوێكی سیاسی فەرەنسا بوو، سەركردایەتیی بەرگریی فەرەنسای كرد لە جەنگی دووەمی جیهانی دژ بە ئەڵمانیای نازی، لە ساڵانی (١٩٥٩-١٩٦٩) سەرۆك كۆماری فەرەنسا بووە.

بگۆڕێت، کاتێك ئەو ئەرکەی پێیسپێردراوە جێبەجێیکردووە، یان متمانەی لە دەستداوە"[٤٧]. بە کردەوەش زۆر لە سەرۆك وەزیرەکان ناچاری دەستلەکارکێشانەوە کراون (سەرەڕای نەبونی دەسەڵاتی دەستوریی سەرۆك لەو بارەیەوە)، ئەویش بە واژۆنەکردنی پرۆژەی مەراسیمەکان لەلایەن سەرۆکەوە[٤٨].

٣. پەنابردن بۆ ئەنجامدانی راپرسیی گشتی:

برگەی (١) لە مادەی (١١) ی دەستوری ساڵی ١٩٥٨ دەسەڵاتی ئەنجامدانی راپرسی لەسەر پرۆژەی یاسا داوەتە سەرۆك، ئەویش لەسەر داواکاریی حکومەت، یان هەردوو ئەنجومەن و بڵاوکردنەوەی لە رۆژنامەی فەرمی، ئەو پرۆژەیاسایانەش پەیوەندییان بە رێکخستنی دەسەڵاتە گشتییەکان و پەسەندکردنی پەیماننامەکانەوە هەیە.

٤. ئاخاوتنی پەرلەمان لە رێگەی نامەوە:

سەرۆکەکانی فەرەنسا ئاخاوتنی پەرلەمانیان کردووە لە رێگەی ناردنی نامەوە، سەرۆك دەتوانێت ئەم کارە بکات ئەگەر پەرلەمان لە پشوودا بوو، بۆ ئەم مەبەستەش پەرلەمان کۆدەبێتەوە[٤٩].

٥. هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵەی نیشتیمانی:

سەرۆك دوای راوێژکردن لە گەڵ وەزیری یەکەم و سەرۆکی هەردوو ئەنجومەن (ئەنجومەنی پیران و کۆمەڵەی نیشتیمانی) دەتوانێت کۆمەڵەی نیشتیمانی هەڵبوەشێنێتەوە، بەڵام دەبێت ئەم هەڵوەشاندنەوەیە دوای تێپەڕبوونی ساڵێك بێت بەسەر هەڵبژاردنیدا[٥٠]، ناشبێت هەڵوەشاندنەوەکە لە کاتی حاڵەتی نائاسایی (استشنائي) دابێت[٥١].

٦. دانانی ئەندامانی ئەنجومەنی دەستوری:

بە پێی ماددەی (٥٦)ی دەستوری فەرەنسای ساڵی ١٩٥٨ سەرۆك مافی دانانی (١/٣) یەك لەسەر سێی ئەندامانی ئەنجومەنی دەستوری و سەرۆکەکەی هەیە (ئەم ئەنجومەنە کاری چاودێریکردنی دەستوریبونی یاساکانە).

٧. ئاگادارکردنی ئەنجومەنی دەستوری لە بارەی پەیماننامە و یاساکان:

سەرۆك، ئاگاداریی ئەنجومەنی دەستوری دەکاتەوە لە کاتی بەستنی پەیماننامە و دەرچونی یاساکان، کە بۆ یاسا سەرەکییەکان و گەڵاڵەنامەکانی ئەنجومەنەکانی نوێنەران پێویستە بەرلە پەرلەمان بخرێنە بەردەم ئەنجومەنی دەستوری، هەرچی یاساکانی ترە دەکرێت پێش دەرچونیان لەلایەن سەرۆك، یان وەزیری یەکەم، یاخود سەرۆکی یەکێك لە ئەنجومەنە نوێەرایەتییەکان، یان (٦٠) شەست ئەندامی ئەنجومەنی پیران بخرێنە بەردەم ئەم ئەنجومەنە، بۆ زانینی رادەی گونجاویی یاساکان لەگەڵ دەستور دا[٥٢].

٨. واژۆکردنی مەراسیم و فەرمان:

%٨A%D٨%٩AF%D%٨ %D٨٤%٩D%١B%٨D%٧A%٨D%٤B%٨http://www.zuhlool.org/wiki/%D ٨٤%٩D%٨٨%٩BA%D. مێژووی سەردان ٢٠١٤/١/٧.

[٤٧] ڤالا فريد ابراهيم، حماية الحقوق والحريات الدستورية في ضوء المسؤولية السياسية والجنائية للسلطة التنفيذية"النظام البرلماني نموذجاً"، أطروحة دكتوراه مقدمة إلى كلية القانون والسياسة بجامعة صلاح الدين- أربيل، ٢٠٠٨، ص١٩٤.

[٤٨] د.عبدالغني بسيوني عبدالله، سلطة ومسؤلية رئيس الدولة في النظام البرلماني ، مصدر سابق، ص١٣٧.

[٤٩] ماددەی (١٨)، دەستوری فەرەنسا، ساڵی ١٩٥٨.

[٥٠] ماددەی (١٢)، دەستوری فەرەنسا، ساڵی ١٩٥٨.

[٥١] ماددەی (١٦)، دەستوری فەرەنسا، ساڵی ١٩٥٨.

[٥٢] ماددەی (٦١)، دەستوری فەرەنسا، ساڵی ١٩٥٨.

پاڵپشت بە بڕگەی یەکەم لە ماددەی (١٣)ی دەستور، سەرۆکی فرەنسا لە کۆماری پێنجەم، هەموو ئەو مەراسیم و فەرمانانە واژۆدەکات کە لە ئەنجومەنی وەزیران دەردەچن.

٩. دەسەڵاتی سەرۆك لە کاتی باری نائاساییدا:

مادەی (١٦)ی دەستوری ساڵی ١٩٥٨ ڕێگە بە سەرۆکی فرەنسا دەدات، کە لە کاتی بوونی هەڕەشەیەکی جدی و مەترسیدار لەسەر دامودەزگاکانی وڵات و سەربەخۆیی نیشتیمان و پارێزگاریی زەوی فرەنسا و جێبەجێکردنی پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان، دەسەڵاتی نائاسایی هەبێت، ئەوەش دوای ڕاوێژی وەزیری یەکەم و سەرۆك ئەنجومەنەکان و ئەنجومەنی دەستوری دەبێت، هەروەها سەرۆك بە نامەیەك گەل لەو بارە نائاساییە ئاگاداردەکاتەوە. ئەم مادەیە دەسەڵاتێکی زۆری یاسادانان وجێبەجێکردنی داوەتە سەرۆك، بە جۆرێك جێگەی پەرلەمان و حکومەت بگرێتەوە، بەمەش وەك دیکتاتۆرێکی کاتی خۆی دەنوێنێ[٥٣]. بەمپێیە سەرۆك دەتوانێت دەستوەربداتە کاری دادوەری و کارکردن بە هەندێ دەقی دەستوری ڕابگرێت، بەڵام ناتوانێت دەستور هەمواربکات، کارەکانیشی لەو ماوەیەدا ملکەچی چاودێریی دادوەری و ئەنجومەنی دەستوری و پەرلەمان دەبن[٥٤].

دووەم: دەسەڵاتە هاوبەشەکانی سەرۆك و حکومەت:

سەرۆك هەندێ دەسەڵات بە هاوبەشی حکومەت پەیڕەودەکات، لەم کاتەدا بە تەنیشت واژۆی سەرۆکەوە، واژۆی وەزیری یەکەم و وەزیری تایبەتمەند دەبێت (توقيع مجاور):

١. دانانی ئەندامانی حکومەت و لابردنیان:

پاڵپشت بە بڕگەی (٢) لە ماددەی (٨)ی دەستوری فرەنسای ساڵی ١٩٥٨، لەسەر پێشنیازی وەزیری یەکەم، سەرۆك دەسەڵاتی دانان و لابردنی وەزیرەکانی هەیە.

٢. دانانی گەورە فەرمانبەران:

بە پێی ماددەی (١٣) لە دەستوری فرەنسای ساڵی ١٩٥٨، سەرۆکی کۆمارو ئەنجومەنی وەزیران دەسەڵاتی دانانی (ڕاوێژکارانی دەوڵەت، باڵیۆزەکان، نێردراوە پایەبەرزەکان، ڕاوێژکارانی دیوانی ژمێریاری، بەڕێوەبەرەکان، نوێنەرانی حکومەت لە هەرێمەکانی ئەودیو دەریاکان، گەورە ئەفسەران، بەڕێوەبەرانی کۆمەڵە زانستییەکان، بەڕێوەبەرانی ئیدارە مەرکەزییەکان)یان هەیە.

٣. بانگهێشتی پەرلەمان بۆ کۆبونەوە، یان کۆتاییپێهێنانی:

جگە لەو حاڵەتانەی کە پەرلەمان بە حوکمی یاسا کۆدەبێتەوە، سەرۆك دەتوانێت بە مەرسومێك بانگهێشتی پەرلەمان بکات بۆ کۆبوونەوەی نائاسایی و بە مەرسومێکیش کۆتایی بەو کۆبوونەوەیە بهێنێت[٥٥].

٤. سەرکردایەتیی هێزە چەکدارەکان:

سەرۆکی فرەنسا، سەرۆکی هێزە چەکدارەکان و سەرۆکی ئەنجومەن و لیژنەکانی باڵای بەرگریی وڵاتە[٥٦]، بەڵام بە پێی ماددەی (٢٠) لە دەستوردا حکومەت هەژمونی بەسەر ئیدارە و هێزە چەکدارەکان هەیە.

سێیەم: دەسەڵاتی سەرۆك لە بواری یاساداناندا:

---

[٥٣] د. كاظم المشهداني، مصدر سابق، ص٢٠٣.

[٥٤] د. محسين خليل، مصدر سابق، ص٦٢١.

[٥٥] ماددەی (٣٠)، دەستوری فرەنسا، ساڵی ١٩٥٨.

[٥٦] ماددەی (١٥)، دەستوری فرەنسا، ساڵی ١٩٥٨.

١. دەرکردنی یاساکان: بە پێی ماددەی (١٠) بڕگەی (١)ی دەستور، سەرۆك کۆمار ئەو یاسایانە دەردەکات، کە پەرلەمان پەسەندیکردون.

٢. تانەگرتن لە یاساکان: سەرۆکی فرەنسا دەتوانێت تانە لەو یاسایانە بگرێت، کە پەرلەمان پەسەندیکردون لە ماوەی (١٥) رۆژدا، ئەویش بە داواکردن لە پەرلەمان بۆ دووبارە چاوپێداخشاندنەوەی، بە پێی ماددەی (١٠) بڕگەی (٢) لە دەستوریش پەرلەمان پابەندە بەم کارە.

چوارەم: دەسەڵاتی سەرۆك لەبواری دادوەریدا

بە پێی ماددەی (٦٤) لە دەستوری فرەنسای ساڵی ١٩٥٨، سەرۆك دەستەبەری پاراستنی سەربەخۆیی دەسەڵاتی دادوەرییە، لەم بوارەدا ئەم دەسەڵاتانە پەیڕەودەکات:

١. سەرۆکی ئەنجومەنی باڵای دادوەری و دانانی ئەندامەکانی:

پاڵپشت بە ماددەی (٦٥) ی دەستور، سەرۆکی فرەنسا، سەرۆکایەتیی ئەنجومەنی باڵای دادوەری دەکات، هەروەها هەر (٩) نۆ ئەندامی ئەنجومەنەکەش دادەنێت، بەپێی ئەو مەرجانەی کە یاسا دیاریکردووە.

٢. مافی لێبوردن:

بە پێی ماددەی (١٧) لە دەستوری فرەنسای ساڵی ١٩٥٨، سەرۆك دەسەڵاتی لێبوردنی تایبەتی هەیە، بەڵام لێبوردنی گشتی لە دەسەڵاتی پەرلەمانە و پێویستی بە دەرکردنی یاسا هەیە.

پێنجەم: دەسەڵاتی سەرۆك لە بواری کاروباری دەرەوەدا

سەرۆکایەتیی بەستنی پەیماننامە لەگەڵ وڵاتانی تر دەکات و پەسەندیان دەکات، هەروەك چاودێریی هەموو ئەو دانوستاندنانە دەکات کە ئەنجامدەدرێن بۆ بەستنی رێککەوتنامەی نێودەوڵەتی، کەوا پێویستیان بە پەسەندکردن نیە[٥٧]، بەڵام هەندێ پەیماننامە پەسەندناکرێت، تەنها بە رێگەی پەرلەمان و دەرکردنی یاسا نەبێت[٥٨].

لە کۆتایی باسی یەکەمدا دەگەینە ئەوەی، کە دەسەڵاتی سەرۆکی دەوڵەت جیاوازە، بەپێی جیاوازیی سیستمی حکومڕانیی وڵاتەکە، لە سیستمی سەرۆکایەتیدا سەرۆك راستەوخۆ لەلایەن گەلەوە هەڵدەبژێردرێت، ئەمەش هێزو کاریگەریی مەزن بە سەرۆك دەبەخشێت، جگە لەوەی لەم سیستمەدا دەسەڵاتی جێبەجێکردن لە دەستی سەرۆك چڕکراوەتەوە و جیاکردنەوەیەکی توند لە نێوان دەسەڵاتی یاسادان و جێبەجێکردن هەیە، دەسەڵاتی یاسادانان توانای چاودێریی سەرۆکی هەیە، بەڵام توانای لێپێچینەوەی نیە[٥٩].

لە بەرامبەردا لە سیستمی ئەنجومەنی، دەسەڵاتەکان لای پەرلەمانە و دەسەڵاتی جێبەجێکردن تەنها دەستەیەکە، کە لەلایەن پەرلەمانەوە دادەنرێت، لە ناو ئەو دەستەیەدا کەسێك بە سەرۆك دیاریدەکرێت، کە دەسەڵاتەکانی

---

[٥٧] ماددەی (٥٢)، دەستوری فرەنسا، ساڵی ١٩٥٨.

[٥٨] ماددەی (٥٣)، دەستوری فرەنسا، ساڵی ١٩٥٨.

[٥٩] لە سیستەمی ئەمەریکادا کۆنگرێس توانای چاودێریی سەرۆکی هەیە، بەڵام دەسەڵاتی لێپێچینەوەی نیە لە حاڵەتی زۆر دەگمەن نەبێت، کە پێی دەوترێت تانەلێدان (Impeachment)، وەك لێپێچینەوەی کۆنگرێس لە (بیل کلنتۆن) لەسەر ئەنجامدانی پەیوەندیی سێکسی لەگەڵ (مۆنیکا لوینسکی) لەناو کۆشکی سپیدا، بەڵام کۆنگرێس نەیتوانی متمانە لە سەرۆك وەربگرێتەوە. د.شێرکۆ کرمانج، سیستەمی سەرۆکایەتی یان سیستەمی پەرلەمانی، کوردستان و هەڵبژاردنی سیستەمی سیاسی، M/view?usp=sharing۲FSY۱NGN۱swU۰BZnKQ٦QAcws۰B۰https://drive.google.com/a/raparinuni.org/file/d/ مێژووی سەردان 10/١/٢٠١٥.

سنووrداره، لەم سیستمەدا جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان بەدیناکرێت، بەڵکو دەسەڵاتی جێبەجێکردن پاشکۆی دەسەڵاتی یاسادانانە.

هەرچی سیستمی پەرلەمانییە، سیستمێکی مامناوەندییە لە نێوان سیستمی سەرۆکایەتی و پەرلەمانیدا، دوانەیی دەسەڵاتی جێبەجێکردنە، و لێکجیاکردنەوەی دەسەڵاتی یاسادانان و جێبەجێکردن نەرم و ڕێژەییە، کە تێیدا پەرلەمان و وەزارەت هاوکاری و چاودێریی بەرامبەر لە نێوانیاندا هەیە (وەزارەت بەرپرسیارە لە بەرامبەر پەرلەمان، دەسەڵاتی جێبەجێکردنیش دەسەڵاتی هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمانی هەیە)، سەرۆکی دەوڵەت لەلایەن پەرلەمانەوە هەڵدەبژێردرێت و خاوەن دەسەڵاتێکی پڕۆتۆکۆڵی و ڕەمزییە.

سەبارەت بە سیستمی تێکەڵاو-یش، جۆرێکە لە پەرەسەندنی سیستمی پەرلەمانی، کە بە سیستمی "پەرلەمانیی لادەر"، یان "نیمچەسەرۆکایەتی" ناودەبرێت، سەرۆک لەلایەن گەلەوە هەڵدەبژێردرێت، لەم سیستمەدا (کە فەرەنسا نموونەیەتی) دوانەیی دەسەڵاتی جێبەجێکردنە، سەرۆک خاوەنی دەسەڵاتێکی کردەیی بەرفراوانەو سەرۆکایەتی دەسەڵاتی جێبەجێکردن دەکات، بەڵام لە بەرامبەر پەرلەماندا بەرپرس نیە.

باسی دووەم:
دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێمی کوردستان- عیراق

هەرێمی کورستان، وەك هەرێمێکی فیدراڵی لە چوارچێوەی عیراقدا دەتوانێت دەستورێکی هەبێت، کە پەیکەری دەسەڵاتەکانی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەری رێکبخات و سنورەکەیان دیاری بکات، بە مەرجێك کە حوکمەکانی دژیەکی لەگەڵ دەستوری فیدراڵی نەبێت[٦٠].

پەرلەمانی کوردستان- یش وەك مافێکی دەستوری، و بە مەبەستی رێکخستن و دیاریکردنی دەسەڵاتە گشتییەکان لە هەرێمی کوردستاندا لە ٢٠٠٩/٦/٢٤ دەنگی لەسەر پڕۆژەی دەستور داو پەسەندیکرد[٦١]، بەڵام تا پەسەندکردنی لە راپرسییەکی گشتی لەلایەن زۆرینەی دەنگدەرانی هەرێمی کوردستانەوە و بڵاوکردنەوەی لە رۆژنامەی فەرمی (وەقائعی کوردستان) ناچێتە بواری جێبەجێکردنەوەو کاری پێناکرێت[٦٢]، لە ئێستاشدا بەپێی ماددەی دووەم لە یاسای ژمارە (١٩)ی ساڵی ٢٠١٣ی پەرلەمانی کوردستان (یاسای درێژکردنەوەی ویلایەتی سەرۆکی هەرێمی کوردستان- عیراق)، پرۆژەدەستورەکە گەرێندراوەتەوە پەرلەمان بۆ هەمواركردنەوەی.

بەپێی ماددەی (١)ی پرۆژەدەستوری هەرێم، سیستمی سیاسی لە هەرێمی کوردستاندا پەرلەمانیی کۆماریی دیموکراسییە، دەسەڵاتی جێبەجێکردن پێکدێت لە سەرۆکایەتیی هەرێم و ئەنجومەنی وەزیران (دوانەیی دەسەڵاتی جێبەجێکردن)[٦٣]، سەرۆکی هەرێم لە رێگەی دەنگدانێکی گشتیی نهێنیی راستەوخۆوە لە لایەن هاوڵاتیانی هەرێمەوە هەڵدەبژێردرێت[٦٤]، بەڵام ئەنجومەنی وەزیران لە لایەن پەرلەمانەوە متمانەوەردەگرێت و ئەندامەکانی بەرپرسیارن بەشێوەیەکی بە کۆمەڵ و بە تاك بەرامبەر پەرلەمانی کوردستان[٦٥].

هەڵبژاردنی سەرۆك لە لایەن گەلەوە دژیەکییەك لەگەڵ ماددەی یەکەمی پرۆژەدەستورەکە دروستدەکات، کە سیستمی سیاسی لە هەرێمدا بە پەرلەمانی ناودەبات، هەروەك بەپێی رای شارەزایانی بواری یاسای دەستوری ئەم شێوازەی هەڵبژاردنی سەرۆك لەگەڵ سیستمی پەرلەمانیدا ناگونجێ، چونکە دەبێتەهۆی بەهێزکردنی رۆڵ و پێگەی

---

[٦٠] ماددەی (١٢٠)، دەستوری کۆماری عیراق، ساڵی ٢٠٠٥.

[٦١] بۆ یەکەمجار بە بڕیاری ژمارە (٢٥)ی پەرلەمانی کوردستان لە ٢٠٠٢/١١/٧ پرۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان پەسەندکرا، بەڵام لە خولی دووەمی پەرلەمانی کوردستاندا بە بڕیاری ژمارە (٤)ی پەرلەمان لە ٢٠٠٥/٨/٦ بڕیاردرا پرۆژەکە بگەرێندرێتەوە بۆ پەرلەمان بۆ چاوپێداخشاندنەوە، لە ٢٠٠٥/٩/٨ لیژنەیەك بۆ ئەم مەبەستە بە پێی بڕیاری ژمارە (٥)ی پەرلەمان پێکهات، لە ٢٠٠٨/١١/٢٨ پەرلەمان یاسای پەسەندکردنی دەستوری هەرێمی کوردستانی دەرچواند، لە ٢٠٠٩/٦/٢٤ پەرلەمان پرۆژەکەی پەسەندکرد. کوێستان محەمەد، پرۆسەی نوسینەوەی دەستوری هەرێمی کوردستان، وۆرکشۆپێك سەبارەت بە (پرۆژەی دەستوری هەرێمی کوردستان)، رۆژی شەممە ٢٠١٣/٥/٢٥ هۆڵی هۆتێل مەم و زین لە سلێمانی.
http://www.sbeiy.com/Detail.aspx?id=٢٠٨٥٦&LinkID=٤&AspxAutoDetectCookieSupport=١. مێژووی سەردان ٢٠١٤/١٢/٣٠.

[٦٢] ماددەی (١١٨و١١٧)، پرۆژە دەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

[٦٣] ماددەی (٥٩)، پرۆژە دەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

[٦٤] ماددەی (٦١)، پرۆژە دەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

[٦٥] ماددەی (٧٠)/ پێنجەم و ماددەی (٧٣)، پرۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

سەرۆکی دەوڵەت بەرامبەر بە پەرلەمان و سەرۆك وەزیران، سەرەنجام زاڵبوون و کۆنترۆڵکردنی هەموو دەسەڵاتەکان[٦٦].

داخوازیی یەکەم:

دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە بواری دەسەڵاتی جێبەجێکردندا

سەرۆکی هەرێم دەسەڵاتێکی فراوانی هەیە بەو پێیەی سەرۆکی باڵای دەسەڵاتی جێبەجێکردنە بە پێی برگەی یەکەم لە ماددەی (٦٠)ی پرۆژە دەستوری هەرێم، دەسەڵاتەکانی بریتین لە:

یەکەم: راسپاردنی سەرۆك وەزیران

بە پێی ماددەی (٦٥) برگەی چواردەهەم/١ لە پرۆژەدەستوری هەرێم، سەروکی هەرێم پاڵێوراوی ئەو فراکسیۆنەی زۆرترین ژمارەی کورسی هەیە رادەسپێرێ بۆ پێکهێنانی وەزارەت لە ماوەی (٤٥) چل و پێنج رۆژدا، ئەگەر لەو ماوەیدا پاڵێوراوەکە نەیتوانی وەزارەت پێکبهێنێ، ئەوا سەرۆکی هەرێم پاڵێوراوێکی دیکە لە هەمان فراکسیۆن رادەسپێرێ، ئەگەر پاڵێوراوی دووەمیش نەیتوانی وەزارەت پێکبهێنێ، سەرۆکی هەرێم دەتوانێ هەرکەسێکی دیکە کە پێی باش بوو رابسپێرێ، جا ئەو کەسە دەکرێ ئەندامی پەرلەمان، یان کەسێکی دیکە بێت. هەرچەندە لێرەدا سەرۆك جۆرێك لە ئازادی هەیە بۆ دیاریکردن و راسپاردنی ئەو کەسەی وەزارەت پێکدەهێنێ، بەڵام لە دواجاردا رەزامەندیی پەرلەمان پێویستە بۆ پێدانی متمانە بە سەرۆك وەزیر و کابینەکەی.

دووەم: پەسەندکردنی ئەندامانی وەزارەت

بەپێی برگەی چوارەم لە ماددەی (٧٠)ی پرۆژەدەستوری هەرێم، سەرۆکی راسپێردراوی ئەنجومەنی وەزیران لیستی ئەندامانی وەزارەتەکەی پێشکەشی سەرۆکی هەرێم دەکات و داوای پەسەندکردنیان دەکات، بە پێی برگەی پێنجەمیش لە هەمان ماددە دوای پەسەندی سەرۆکی هەرێم، سەرۆکی راسپێردراوی ئەنجومەنی وەزیران لیستی ئەندامانی وەزارەتەکەی پێشکەشی پەرلەمان دەکات بۆ وەرگرتنی متمانە. ئەمە لەکاتێکدا لە سیستمە پەرلەمانییەکاندا پەسەندکردنی ئەندامانی وەزارەت پەرلەمان دەیکات، نەك سەرۆکی دەوڵەت، چونکە وەزارەت بەرپرسیارە لەبەردەم پەرلەماندا، نەك لەبەردەم سەرۆکی دەوڵەت.

سێیەم: لەسەرکارلابردنی وەزیر

لە پاڵ دەسەڵاتی پەرلەمان بۆ لێسەندنەوەی متمانە لە سەرۆك یان ئەندامانی ئەنجومەنی وەزیران[٦٧]، سەرۆکی هەرێم دەسەڵاتی لەسەرکارلابردنی وەزیری هەیە لەسەر پێشنیازی سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران[٦٨]. ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەم دەسەڵاتە لە سیستمی پەرلەمانیدا لە دەستی سەرۆك نیە، بەڵکو پەرلەمان دەتوانێت متمانە لە وەزیر بستێنێتەوە، بەڵام ئەم دەسەڵاتە لە دەستوری فەرنسا بە هەمانشێوەی دەستوری هەرێم بەدیدەکرێت، کە سەرۆك

---

[٦٦] د.لەتیف شێخ مستەفا، لادان لە سیستەمی پارلەمانی لە پرۆژەی دەستوری هەرێمدا (١)، http://sbeiy.com/article_detail.aspx?ArticleID=830&AuthorID=203مێژووی سەردان ٢٠١٥/١/٤.

[٦٧] ماددەی (٥٠) برگەی دووەم، پرۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان- عێراق، ساڵی ٢٠٠٩.

[٦٨] ماددەی (٦٥) برگەی شەشەم، پرۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان- عێراق، ساڵی ٢٠٠٩.

دەتوانێت لەگەڵ وەزیری یەکەم ئەندامانی حکومەت لاببەن، هەروەها لە سیستمی سەرۆکایەتیش سەرۆك بەبێ گەڕانەوە بۆ پەرلەمان دەتوانێت وەزیرەکانی لاببات.

چوارەم: سەرۆکایەتیکردنی کۆبوونەوەی وەزیران

برگەی یانزەیەم لە مادده (٦٥)ی پڕۆژەی دەستوری هەرێم، دەسەڵاتی داوەتە سەرۆك بۆ بانگهێشتی ئەنجومەنی وەزیران بۆ کۆبوونەوەی نائاسایی، و سەرۆکی هەرێم خۆیشی سەرۆکایەتی ئەو کۆبونەوەیە دەکات. هەرچەندە لە هەردوو سیستمی پەرلەمانی و تێکەڵاویش دەکرێت سەرۆکی دەوڵەت بەشداری بکات لە کۆبونەوەی ئەنجومەنی وەزیران، بەڵام لە سیستمی پەرلەمانیدا لە کاتی بوونی بابەتێکی زۆر گرنگ سەرۆکی دەوڵەت بەشداردەبێت لە کۆبوونەوەی ئەنجومەنی وەزیران، بە بێ بەشداریکردن، یان ئەژمارکردنی دەنگی سەرۆکی دەوڵەت لە کاتی دەنگدان لەسەر بڕیارێك، هەرچی دەستوری فرەنسایە لە ماددەی (٩)دا دەسەڵاتی بە سەرۆکی کۆمار بەخشیوە بۆ سەرۆکایەتیکردنی ئەو کۆبوونەوانە، سەرۆکی کۆمار سەرپەرشتیی کۆبوونەوەی ئەنجومەنی وەزیران دەکات، و دەنگەکەشی ئەژمارەکرێت[٦٩].

ئەوەی پەیوەندی بە سەرۆکی هەرێمەوە هەیە، نازانرێت بەشدارییەکەی شەرەفییە وەك ئەوەی سیستمی پەرلەمانی، یاخود بەشدارییەکەی فەرمییە وەك سیستمی فرەنسا؟ ئایا دەنگی سەرۆك ئەژماردەکرێت، یان ئەژمارناکرێت؟ هەرەوها بەرپرسیارێتیی سەرۆکی هەرێم دیارنیە لەو بڕیارانەی ئەنجومەنی وەزیران بە سەرۆکایەتیی ئەو دەیدات.

پێنجەم: نوێنەرایەتیی هەرێم و هەماهەنگی لەگەڵ حکومەتی فیدڕاڵی

سەرۆکی هەرێم نوێنەرایەتیی گەلی هەرێم دەکات لە بۆنە نیشتمانی و نەتەوەییەکاندا، هەروەها هەماهەنگی لە نێوان دەسەڵاتەکانی فیدڕاڵی و دەسەڵاتەکانی هەرێمدا دەکات[٧٠].

سەرۆك لە زۆربەی وڵاتاندا بە بەرزترین دەسەڵات و ڕەمزی وڵاتەکە دادەنرێت (هەرچەندە خاوەن دەسەڵاتی کردەیی و فراوان نەبێت)، بۆیە سروشتییە لە بۆنە و ئاهەنگەکاندا نوێنەرایەتیی وڵاتەکەی بکات، هەروەها هەماهەنگی بکات لە سیستمە فیدڕاڵییەکاندا لە نێوان دەسەڵاتی فیدڕاڵی و دەسەڵاتی هەرێمەکاندا.

شەشەم: دامەزراندنی خاوەن پلە تایبەتەکان

سەرۆکی هەرێم، پاڵپشت بە بڕگەی بیست و دووەم لە ماددەی (٦٥)، دەسەڵاتی دامەزراندنی خاوەن پلە تایبەتەکانی هەیە، پاش کاندیدکردنیان لە لایەن وەزیری تایبەتمەند و ڕەزامەندیی ئەنجومەنی وەزیران.

دەستوری عیراقی ساڵی ٢٠٠٥ لە بڕگەی پێنجەم مادده (٦١)دا ئەو دەسەڵاتەی داوەتە پەرلەمان، هەرچی دەستوری فرەنسایە، ئەم دەسەڵاتە سەرۆك بەکاریدێنێت بە هاوبەشی ئەنجومەنی وەزیران، بەڵام لە ئەمەریکا دامەزراندنی پلە باڵاکان هەندێکیان بە تەنها لە دەستی سەرۆکە، هەندێکیشیان پێویستی بە ڕەزامەندیی ئەنجومەنی پیران هەیە.

ئەوەی جێگەی هەڵوەستەلەسەرکردنە، پڕۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان دیارینەکردووە ئەو پلە تایبەتانە چین و کام لە پلە تایبەتەکان دەگرێتەوە، پێمانوایە واباشتر بوو پلەکان دیاری کرابانایە، هەروەك دەستوری فرەنسای ساڵی ١٩٥٨ لە ماددەی (١٣) دیاریکردووە، چونکە هەندێك پلەی تایبەت هەیە کە بە حوکمی گرنگیی کارەکەی وەرگرتنی ڕەزامەندیی پەرلەمان لەسەری پێویستە.

---

[٦٩] د.عبدالغني بسيوني عبدالله، سلطة ومسؤلية رئيس الدولة في النظام البرلماني ، مصدر سابق، ص١٥٤-١٥٥.

[٧٠] ماددەی (٦٠) برگەی یەکەم، پرۆژە دەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

حەوتەم: هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان

سەرۆکی هەرێم لەم حاڵەتانەی خوارەوە بە مەرسومێك پەرلەمان هەڵدەوەشێنێتەوە[٧١]:

١. ئەگەر پتر لە نیوەی ئەندامانی دەستیان لە کارکێشایەوە.

٢. ئەگەر شەست ڕۆژ پاش بانگهێشتکردنی بۆ کۆبوونەوە لە دوای هەڵبژاردنیدا نیسابی یاسایی بۆ کۆبوونەوە تەواونەبوو.

٣. ئەگەر متمانەی نەدا بە (٣) سێ کابینەی پێشنیازکراوی جیاوازی یەك لە دوای یەك.

ئەم دەسەڵاتە بەپێی ماددەی (١٢) لە دەستوری فەرەنسای ١٩٥٨ بە سەرۆك دراوە، دوای راوێژ لەگەڵ سەرۆکی هەردوو ئەنجومەن و سەرۆکی وەزیران، ناشبێت جارێکی تر کۆمەڵەی نیشتمانی هەڵبوەشێنرێتەوە لە ماوەی ئەو ساڵەی کە لە دوای هەڵبژاردنیەوە دێت، هەروەك دەستوری عیراقی ٢٠٠٥ لە ماددەی (٦٤) بڕگەی یەکەمدا ئەو دەسەڵاتەی بە هاوبەشی داوە بە سەرۆك وەزیران و سەرۆك کۆمار، بە مەرجێك لە کاتی لێپرسنەوەی سەرۆك وەزیراندا نەبێت.

لەم ماددەیەی پڕۆژەدەستورەکەدا هیچ ئاماژەیەك نیە بۆ بوونی هەڵوەشاندنەوەی وەزاری، کە وەزارەت لەکاتی بوونی کێشەدا لەگەڵ پەرلەماندا پەنای بۆ دەبات و داوا لە سەرۆك دەکات پەرلەمان هەڵبوەشێنێتەوە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە وەزارەت مافی داواکردنی هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمانی نەبێت، چونکە ئەم مافە پێویستە بۆ هێنانەدی هاوسەنگی نێوان پەرلەمان و وەزارەت کە بە یەکێك لە بنەما سەرەکیەکانی سیستمی پەرلەمانی دادەنرێت.

هەشتەم: جاڕدانی باری نائاسایی

"سەرۆکی هەرێم دەسەڵاتی جاڕدانی باری نائاسایی هەیە، پاش راوێژکردن و رێککەوتن لەگەڵ سەرۆکی پەرلەمان و سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران لە حاڵەتی شەڕ، داگیرکردن، یاخیبوون، ئاژاوە، کارەساتی سروشتی، یان بڵاوبوونەوەی پەتا، یان هەر حاڵەتێکی لەناکاوی دیکەدا، بە مەرجێك ماوەکە لە مانگێك پتر نەبێ و درێژکردنەوەی دواتریش بە رەزامەندیی زۆرینەی رەهای ئەندامانی پەرلەمان و بۆ ماوەیەك دەبێ کە بۆ هەر درێژکردنەوەیەك، لە سێ مانگ مانگ تێنەپەڕێت. حوکمەکانی حاڵەتی نائاساییش بە یاسایەك رێکدەخرێن"[٧٢].

سەبارەت بە جاڕدانی باری نائاسایی لە سیستمی پەرلەمانی ئەگەر بریتانیا وەك نمونە وەربگرین، وەزارەت بەرپرسە لە بەڕێوەبردنی کاروباری وڵات و بە پێی یاسایەك (یاسای بەرگری لە مەملەکەت) کە پەرلەمانی بریتانیا لە ساڵی ١٩١٤-١٩١٥ دەریکرد، دەسەڵاتی جێبەجێکردن دەسەڵاتی دەرکردنی هەندێ گەڵاڵەنامەی تایبەت (اللوائح الخاصە)ی پێدراوە بۆ پاراستنی سەلامەتیی گشتی. هەروەها لە ئەمەریکا وەك نمونەیەکی سەرکەوتووی سیستمی سەرۆکایەتی، دەستور دەسەڵاتی راگەیاندنی باری نائاسایی داوە بە کۆنگرێس، یان سەرۆك لە حاڵەتی نائامادەیی (غیابی) کۆنگرێسدا. هەرچی سیستمی ئەنجومەنییە، لە ١٩١٤/٨/٣ پەرلەمانی سویسرا یاسایەکی پەسەندکرد، کە

---

[٧١] ماددەی (٥٦) برگەی دووەم، پڕۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

[٧٢] ماددەی (٦٥) برگەی هەشتەم، پڕۆژە دەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

بەپێی یاساکە پەرلەمان ئەنجومەنی فیدراڵی (دەسەڵاتی جێبەجێکردن) ڕێپێدەدات (تخویل) بۆ گرتنەبەری هەر ڕێوشوێنێك بەمەبەستی پاراستنی ئاسایش و بەرژەوندی و یەکپارچەیی وڵات[٧٣].

هەروەها دەستوری فرەنسا ئەم دەسەڵاتەی داوەتە سەرۆك، دوای ڕاوێژ لە گەڵ وەزیری یەکەم و سەرۆکی ئەنجومەنەکان و ئەنجومەنی دەستوری[٧٤].

لێرەدا پڕۆژەی دەستوری هەرێم ڕێگەیەکی دروستی هەڵبژاردووە، کە دەسەڵاتی جاڕدانی باری نائاسایی تەنها لە دەستی سەرۆك قەتیسنەکردووە، بەڵکو پاش ڕاوێژ و ڕێککەوتن لەگەڵ سەرۆکی پەرلەمان و سەرۆك وەزیران، سەرۆکی هەرێم ئەم دەسەڵاتە پیادەدەکات.

نۆیەم: دەرکردنی مەرسومی دامەزراندنی سەرۆکی دەستەکان

پاڵپشت بە بڕگەی بیست لە ماددەی (٦٥)ی پڕۆژەی دەستور، سەرۆکی هەرێم مەرسوم دەردەکات بۆ دامەزراندنی سەرۆکەکانی ئەو دەستەو کۆمسیۆنانەی کە لە ماددەی (١٠٧)[٧٥] ی پڕۆژەکەدا دەقنووسکراون، پاش ڕەزامەندیی پەرلەمان لەسەر پاڵاوتنیان. ئەم دەسەڵاتەی سەرۆکی هەرێم تەنها دەسەڵاتێکی رواڵەتی (شکلی)یە، چونکە پەرلەمان ڕەزامەندی لەسەر دامەزراندنی سەرۆکی ئەو دەستانە دەدات.

دەیەم: دامەزراندنی نوسینگەی حکومەت لە دەرەوە

لەسەر پێشنیازی سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران، سەرۆکی هەرێم بڕیار بۆ دامەزراندنی نوسینگەی تایبەت بە هەرێمی کوردستان لە وڵاتانی بیانیدا دەردەکات، بە هەماهەنگی لەگەڵ لایەنی تایبەتمەند لە حکومەتی فیدڕاڵیدا[٧٦].

هەروەك بەپێی بڕگەی چوارەم لە ماددەی (١٢١) لە دەستوری عیراقی ٢٠٠٥، هەرێمەکان و پارێزگاکان دەتوانن نوسینگەی تایبەت لە باڵیۆزخانە و نێردە دپلۆماسییەکاندا دابمەزرێنن، بۆ بەدواداچوونی کاروباری ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و گەشەپێدان.

داخوازیی دووەم:

دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە بواری دەسەڵاتی یاساداناندا

پڕۆژەدەستوری هەرێم چەند دەسەڵاتێکی لە بواری دەسەڵاتی یاساداناندا بە سەرۆکی هەرێم داوە، کە لەم داخوازییەدا ڕونیاندەکەینەوە:

یەکەم: بانگهێشتی پەرلەمان بۆ کۆبوونەوە

لە ماددەی (٦٥) بڕگەی چورەمی پڕۆژە دەستوری هەرێمدا هاتووە: "دەرکردنی مەرسومێك لە لایەن سەرۆکی هەرێم بۆ بانگهێشتکردنی پەرلەمان بۆ یەکەم دانیشتنی خولی کۆبوونەوەی خولی هەڵبژاردنی لە ماوەی پازدە ڕۆژ دوای ڕاگەیاندنی دوا ئەنجامەکانی هەڵبژاردندا، ...". شایانی باسە پڕۆژەدەستوری هەرێم پێچەوانەی دەستوری

---

[٧٣] خاموش عمر عبدالله، تأثير قوانين الطواريء على حريات الأفراد في الدساتير"دراسة مقارنة"، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٧، ص٧٧- ٩١.

[٧٤] ماددەی (١٦)، دەستوری فرەنسا،ساڵی ١٩٥٨.

[٧٥] ئەو دەستە و کۆمسیۆنانە بریتین لە (دەستەی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردن و ڕاپرسی لە کوردستان- عیراق، دیوانی دەستپاکی و چاودێریی دارایی، دەستەی گشتیی دروستی و باشیی بەرهەمەکانی خۆماڵی و هاوردەکان).

[٧٦] ماددەی (٦٥) بڕگەی بیست و یەکەم، پڕۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

فرەنسای ساڵی ١٩٥٨ تەنها دەسەڵاتی بانگهێشتکردنی پەرلەمانی بۆ کۆبوونەوەی ئاسایی بە سەرۆك بەخشیوە، لە کاتێکدا سەرۆکی فرەنسا دەتوانێت بانگهێشتی پەرلەمان بکات تەنها بۆ کۆبوونەوەی نائاسایی[٧٧].

هەرچی دەستوری عیراقی ٢٠٠٥ لە ماددەی (٥٤، ٥٨) دەسەڵاتی بانگهێشتکردنی پەرلەمانی بۆ کۆبوونەوەی ئاسایی و نائاسایی بە سەرۆك کۆمار داوە.

دووەم: درێژکردنەوەی خولی پەرلەمان

دەکرێ خولی کاری پەرلەمان تاکو ماوەی (٣٠) سی رۆژ درێژبکرێتەوە بۆ تەواوکردنی هەندێ کار لەسەر داوای سەرۆکی هەرێم، یان سەرۆکی پەرلەمان، یان سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران، یان بیست و پێنج کەس لە ئەندامانی پەرلەمان[٧٨].

ئەوەی تێبینیدەکرێت هەمان دەسەڵات لە ماددەی (٥٨) بڕگەی دووەم لە دەستوری عیراقی ٢٠٠٥ بە سەرۆك کۆمار، یان سەرۆك وەزیران، یان سەرۆکی پەرلەمان، یان پەنجا ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەران دراوە.

سێیەم: دەرکردنی مەرسوم بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردنی گشتی

سەرۆکی هەرێم بەپێی بڕگەی سێیەمی ماددەی (٦٥)ی پڕۆژەی دەستوری هەرێم لە کاتی هەڵوەشاندنەوە، یان تەواو بوونی خولی پەرلەماندا، مەرسومێك دەردەکات بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردنی گشتیی پەرلەمان، ئەویش بەپێی ماددەی (٥٧)[٧٩]ی پڕۆژەدەستورەکە. ئەوەی لێرەدا سەرۆکی هەرێم دەیکات، تەنها دەرکردنی مەرسومەکەیە بۆ دیاریکردنی رۆژی ئەنجامدانی هەڵبژاردن لەو ماوە دەستورییەدا، کە ماددەی (٥٧) دیاریکردووە.

چوارەم: پێشنیازکردنی یاسا و بڕیارەکان

سەرۆکی هەرێم پاڵپشت بە بڕگەی یەکەم لە ماددە (٦٥)ی پڕۆژە دەستوری هەرێمی کوردستان دەتوانێت پڕۆژەی یاسا و بڕیار پێشکەشی پەرلەمانی کوردستان بکات، پەرلەمانی کوردستانیش دوای داڕشتنەوە و گفتوگۆکردن و دەنگدان لە سەری، دەیکاتە یاسا.

هەرچەندە بونی ئەم دەسەڵاتە لای سەرۆکی هەرێم نیشانەی بوونی هاوکارییە لە نێوان پەرلەمانی کوردستان و سەرۆکی هەرێم وەك بەرزترین دەسەڵاتی جێبەجێکردن لە هەرێمدا، بەڵام پێشنیازکردنەکە بە تەنها لە لایەن سەرۆکی هەرێمەوەیە، بەبێ بەشداریی ئەنجومەنی وەزیران، لە کاتێکدا لە دەستوری عیراقدا سەرۆك کۆمار و ئەنجومەنی وەزیران بەیەکەوە پڕۆژەیاساکان پێشکەشی ئەنجومەنی نوێنەران دەکەن[٨٠]، بۆیە واباشتر بوو سەرۆك لە رێگەی وەزارەتەوە پێشنیازی یاسا و بڕیارەکان بکات، کە ئەمەش زیاتر لەگەڵ سیستمی پەرلەمانیدا گونجاوە.

پێنجەم: دەرکردنی یاسا و بڕیارەکان و تانەلێگرتنیان

---

[٧٧] ماددەی (٣٠)، دەستوری فرەنسا، ساڵی ١٩٥٨.

[٧٨] ماددەی (٤٧) بڕگەی دووەم، پڕۆژە دەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

[٧٩] ماددەی (٥٧) تێیدا هاتووە: "ئەگەر پەرلەمان هەڵوەشایەوە یان خولی هەڵبژاردنی تەواو بوو، مەرسومێك دەردەچێت بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکان و دیاریکردنی رۆژی ئەنجامدانی لە ماوەی پازدە رۆژ لە هەڵوەشانەوەیدا، یان بە لانی کەمی، نەوەد رۆژ پێش کۆتایی خولی هەڵبژاردن، بە مەرجێك ئەنجامدانی کاتی هەڵبژاردن لە نەوەد رۆژی دوای هەڵوەشاندنەوەی تێپەڕنەکات، یان دەبێ لە ماوەی نەوەد رۆژ پێش کۆتایی خولی هەڵبژاردن بێت".

[٨٠] ماددەی (٦٠)، بڕگەی یەکەم، دەستوری کۆماری عیراق، ٢٠٠٥.

لە بڕگەی دووەمی ماددەی (٦٥) لە پڕۆژەدەستوری هەرێمدا هاتووە، کە سەرۆکی هەرێم دەسەڵاتی هەیە بۆ: "دەرکردنی ئەو یاسا و بڕیارانەی کە پەرلەمانی کوردستان دایاندەنێ، لە ماوەی پازدە ڕۆژ لە وەرگرتنیانەوە، بۆیشی هەیە لەو ماوەیەدا ناڕەزایی لەسەر هەموو یان بەشێکیان دەربڕێ و بیانێرێتەوە بۆ پەرلەمان بۆ چاو پێداخشاندنەوەیان، و دواتر بڕیاری پەرلەمان لە بارەیانەوە بنبڕدەبێ، ئەگەر سەرۆك لەو ماوەیەدا یاساو بڕیارەکانی دەرنەکرد، بێ ئەوەی ناڕەزاییان لەسەر دەربڕێ، ئەوا بە دەرچوو دەژمێردرێن و سەرۆکایەتیی پەرلەمان بلاوکردنەوەیان لە ڕۆژنامەی فەرمیدا لە ئەستۆدەگرێت".

زۆر لە دەستورەکان دەسەڵاتی دەرکردنی یاسا و بڕیارەکانیان بە سەرۆك داوە[٨١]. هەروەها دەسەڵاتی تانەگرتنیش لە سیستمەکانی پەرلەمانی و سەرۆکایەتی و تێکەڵاویش بە سەرۆك دراوە[٨٢].

ئەم تانەگرتنەی سەرۆکی هەرێمیش لەسەر یاسا و بڕیارەکان تانەیەکی ڕاگرتنە (توقيفي)، نەك تانەگرتنێکی ڕەها (مطلق)، چونکە بۆ جاری دووەم پەرلەمان دەتوانێت یاساکە پەسەندبکات، بە بێ ئەوەی سەرۆك ئەمجارەیان مافی تانەگرتنی هەبێت.

شەشەم: دەرکردنی مەرسوم، کە هێزی یاسایی هەیە

بە پێی بڕگەی حەوتەم لە ماددەی (٦٥) ی پڕۆژەی دەستوری هەرێم، سەرۆکی هەرێم دەسەڵاتی دەرکردنی ئەو مەرسومانەی هەیە کە هێزی یاساییان هەیە، پاش ڕاوێژکردن لەگەڵ سەرۆکی پەرلەمان و ئەنجومەنی وەزیران، ئەگەر هەرێمی کوردستان و سیستمە سیاسییەکەی، یان ئاسایشی، یان دامەزراوە دەستورییەکانی کەوتنەبەر مەترسییەکی لەناکاو و پەرلەمانیش نەیتوانی کۆببێتەوە، بە مەرجێك ئەو مەرسومانە بخرێنەپێش چاوی یەکەمین کۆبوونەوەی پەرلەمان، ئەگەر نەشخرانە بەرچاوی پەرلەمان، یان خرانە بەرچاوی پەرلەمان و ئەویش پەسەندینەکردن، ئاکاری یاساییان نامێنێ.

لەگەڵ ئەوەی ئەم ماددەیەی پڕۆژەی دەستور ئەم دەسەڵاتەی بە ڕەهایی نە بەخشیوەتە سەرۆك و کۆمەڵێك کۆتوبەندی بۆ داناوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بوونی دەسەڵاتێکی وەها فراوان بە مەترسی دەزانرێت، چونکە پەرلەمان وەك نوێنەری خەڵك و دامەزراوەی سەرەکی یاسادانان واز لە دەسەڵاتی یاسادانان دەهێنێت و سەرۆکی هەرێم لەم کاتەدا جێگەی پەرلەمان دەگرێتەوە، جگە لەمەش بوونی ئەم دەسەڵاتە لای سەرۆکی هەرێم کاڵبوونەوەی پرنسیپی لێکجیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان دەگەیەنێت، وا دەکات سەرۆك لە یەککاتدا یاسادانەر و جێبەجێکاری یاساش بێت.

داخوازیی سێیەم:

دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە بواری دەسەڵاتی دادوەریدا

پڕۆژەی دەستوری هەرێمی کوردستان، چەند دەسەڵاتێکی لە بواری دادوەریدا بەخشیوەتە سەرۆکی هەرێم، کە ئەمانەن:

یەکەم: دامەزراندنی ئەندامانی دادگای دەستوری[٨٣]

---

[٨١] بۆ نمونە: ماددەی (١٠) بڕگەی (١) لە دەستوری فەرەنسای ساڵی ١٩٥٨، ماددەی (٧٣) بڕگەی سێیەم لە دەستوری عیراق ساڵی ٢٠٠٥، ماددەی یەکەم، بڕگەی حەوتەم/ ٢ لە دەستوری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ساڵی ١٧٨٧.

[٨٢] بڕوانە باسی یەکەم لەم توێژینەوەیە.

له بڕگەی هەژدەهەم له ماددەی (٦٥)ی پڕۆژەدەستوری هەرێمدا هاتووە کە سەرۆکی هەرێم دەرکردنی مەرسومێك دەردەکات بۆ دامەزراندنی ئەندامانی دادگای دەستوری، پاش ڕەزامەندیی پەرلەمانی کوردستان لەسەر پالێوراوەکان. هەروەها لە بڕگەی دووەم لە ماددەی (٩٢)ی پڕۆژەکە سەبارەت بە پالاوتنی ئەندامانی ئەم دادگایە هاتووە، کە سەرۆکی هەرێم بە ڕاوێژکردن لەگەڵ ئەنجومەنی دادوەری، ئەندامانی دادگای دەستوری دەپالێوێ.

بە پێی ماددەی (٩٤)یش، سەرۆك و ئەندامانی دادگای دەستووری، پێش ئەوەی دەست بە ئەرك و فەرمانەکانیان بکەن، لەبەردەم سەرۆکی هەرێمی کوردستان سوێندی یاسایی دەخۆن.

ئەم دەسەڵاتەی سەرۆکی هەرێم جێگەی مەترسییە، چونکە لە لایەك زیان بە پرنسیپی لێکجیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان دەگەیەنێ، لە لایەکیترەوە بە هۆی گرنگی و هەستیاریی دەسەڵاتەکانی دادگای دەستوری، وەك لە ماددەی (٩٥)ی پڕۆژەی دەستور دەقنووسکراوە، دەسەڵاتەکانی ئێجگار بەرفراوان و گرنگن، بە تایبەت کە سەرۆکی هەرێم خاوەن بۆچوون و دەسەڵاتە لە دانانی ئەندامەکانیدا و مەترسی ئەوەی لێدەکرێت پێگە و دەسەڵاتەکانی بەکاربهێنێت بۆ دانانی کەسانێك کە لە ژێر کاریگەریی خۆیدا بن، سەرەنجام خراپبەکارهێنانی ئەم دادگایە و لەدەستدانی بێلایەنی و سەربەخۆیی دادگاکەی لێبکەوێتەوە.

دووەم: دانانی دادوەرەکان و ئەندامانی داواکاری گشتی

سەرۆکی هەرێم بە مەرسومێك دادوەرەکان و سەرۆکی سەرپەرشتیاری دادوەری و سەرۆك و ئەندامانی داواکاری گشتی دادەمەزرێنێت، دوای پالاوتنیان لەلایەن ئەنجومەنی دادوەری لە هەرێمی کوردستان[٨٤]. ئەمەش مانای ئەوەیە

---

[٨٣] لە ماددەی (٩٥) لە پڕۆژەی دەستوری هەرێمدا هاتووە کە: "دادگای دەستووری تایبەتمەند دەبێت بەو کاروبارانەی خوارەوە:

یەکەم: ڕاڤەکردنی دەقی ماددەکانی دەستووری هەرێمی کوردستان.

دووەم:

١- چاودێریکردن بەسەر دەستووریبوونی یاساکان، لەسەر داوای سەرۆکی هەرێمی کوردستان، یان ئەنجومەنی وەزیران، یان دە کەس لە ئەندامانی پەرلەمان.

٢- بڕیاردان لەسەر ڕەوایی مەرسوم و پێڕەو و بڕیار و ڕێنماییەکان، لەسەر هەر کەسێکی خاوەن بەرژەوەندی راستەوخۆ.

سێیەم: یەکلاکردنەوەی دەفعێك کە پێشکەشکراوە لە داوایەکدا کە دراوەتە بەردەم دادگا سەبارەت بە دەستووری نەبوونی یاسایەك، یان ڕەوانەبوونی بڕیارێك، یان پێڕەوێك، یان ڕێنماییەك، دادگاش دەبێ داوایەکە دوابخات تا ئەو کاتەی ئاکامی دەفعەکە یەکلادەبێتەوە.

چوارەم: پەسەندکردنی ئەنجامەکانی راپرسی و هەڵبژاردنەکانی گشتی بۆ سەرۆکی هەرێم و پەرلەمانی کوردستان- عیراق.

پێنجەم: یەکلاکردنەوەی دەستووریبوونی ئەو هەموارکردنەی پێشنیاز دەکرێ بۆ دەستووری هەرێمی کوردستان و گونجاوبوونی ماددەی (١٢٠)ی ئەم دەستوورە.

شەشەم: دادگایی کردنی سەرۆك یان جێگری سەرۆکی هەرێمی کوردستان، پاش ئەوەی بە پێی ماددەی (٦٢)ی ئەم دەستوورە لە لایەن پەرلەمانەوە تۆمەتیان دەدرێتەپاڵ. بۆ تاوانبارکردنی سەرۆك یان جێگرەکەی، پێویستە بەلای کەم پێنج ئەندمی دادگا ڕەزامەندی لەسەر بدەن.

حەوتەم: یەکلاکردنەوەی ئەو داوایانەی کە بەپێی ماددەی (١٩/بڕگەی هەژدەهەم/٣) ی ئەم دەستووره بەرزکراونەتەوە.

هەشتەم: یەکلاکردنەوەی ئەو تانووتانە کە پێوەندیان بە دروستی ئەندامەتی و لابردنی پارێزراوەیی (حصانە) لەسەر ئەندامی پەرلەمانەوە هەیە".

[٨٤] ماددەی (٦٥) بڕگەی هەژدەهەم، پڕۆژە دەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

دەسەڵاتی سەرۆك تەنها لە دەرکردنی مەرسومی دامەزراندن کورتدەبێتەوە، چونکە پێشتر ئەنجومەنی دادوەری دەیانپاڵێوێ، هەروەها بە یاساش دادەمەزرێن[85].

سێیەم: لێبوردنی تایبەت

بەپێی بڕگەی نۆیەم لە ماددەی (٦٥)ی پڕۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان، سەرۆکی هەرێم دەسەڵاتی دەرکردنی مەرسومی هەیە بۆ لێبوردنی تایبەتی زیندانیان بە پێی یاسا.

ئەم دەسەڵاتە لە ماددەی (٧٣)ی دەستوری عیراقی ٢٠٠٥ بە سەرۆك کۆمار دراوە، کە سەرۆك لەسەر راسپاردەی سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران ئەم دەسەڵاتە پیادەدەکات، لەگەڵ بوونی هەندێك ریزپەڕ (استثناء)، کە نابێت لێبوردنەکە پەیوەندی بە مافی تایبەت، حوکمدراوەکان بە تاوانی نێودەوڵەتی و تیرۆر و گەندەڵی دارایی و کارگێڕی حوکمنەدرابن. هەروەها دەستوری فەرنسای ساڵی ١٩٥٨ لە ماددەی (١٧) دەسەڵاتی لێبوردنی تایبەتی داوە بە سەرۆك، هەروەك دەستوری ئەمەریکا لە (ماددەی دووەم بڕگەی دووەم /١)دا ئەو دەسەڵاتەی داوە بە سەرۆك بەو مەرجەی تاوانەکە دژی یاسایەکی ویلایەتەکان نەبێت، هەروەها رێوشوێنی دادگاییکردنی سزایی تاوانەکە لەبەردەم کۆنگرێسدا نەگیرابێتەبەر. هەربۆیە دەسەڵاتی سەرۆکی هەرێم بۆ لێبوردنی تایبەت هەرچەندە بە یاسا دەبێت، بەڵام وا باشترە کە رەها نەبێت و هەندێك تاوانی لێبەدەربکرێت، وەك ئەوەی لە دەستوری عیراقیدا هاتووە.

چوارەم: پەسەندکردنی حوکمی لە سێدارەدان، یان سوککردنی

سەرۆکی هەرێم پاڵپشت بە بڕگەی دەیەم لە ماددەی (٦٥)ی پڕۆژەی دەستور دەسەڵاتی پەسەندکردنی حوکمی لە سێدارەدان، یان سوککردنی بۆ زیندانی هەتاهەتایی هەیە، بەڵام دەستوری عیراقی ٢٠٠٥ لە ماددەی (٧٣) بڕگەی هەشتەم تەنها دەسەڵاتی پەسەندکردنی حوکمی لە سێدارەدانی داوەتە سەرۆك کۆمار، بەبێ بوونی دەسەڵاتی گۆڕینی حوکمەکە.

داخوازیی چوارەم:

دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە بواری کاروباری سەربازیدا

لە بواری سەربازیدا سەرۆکی هەرێم خاوەنی چەند دەسەڵاتێکە، کە ئەمانەن:

یەکەم: فەرماندەی گشتیی هێزەکانی پێشمەرگە

پاڵپشت بە بڕگەی یەکەم لە ماددەی (٦٠)ی پڕۆژەدەستوری هەرێمی کوردستاندا، سەرۆکی هەرێم فەرماندەی گشتیی هێزەکانی پێشمەرگە (پاسەوانی هەرێم)ە.

دووەم: بەخشینی پلەی سەربازی

ماددەی (٦٥) بڕگەی بیست و سێیەم لە پڕۆژەی دەستور، دەسەڵاتی بەخشینی پلە سەربازییەکانی بە ئەفسەرانی پێشمەرگە (پاسەوانی هەرێم) و هێزەکانی ئاسایشی ناوخۆی بە سەرۆکی هەرێم داوە، هەروەها بەپێی هەمان بڕگە و ماددەی پڕۆژەکە، دەسەڵاتی دەرکردن و خانشینکردنیشیان لە دەسەڵاتی سەرۆکی هەرێمە، بەپێی یاسا کارپێکراوەکان.

سێیەم: بەخشینی میدالیا و نیشانە

---

[85] ماددەی (٨١)، پڕۆژە دەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

بەپێی بڕگەی بیست و چوارەم لە ماددەی (٦٥)ی پڕۆژەی دەستور، سەرۆکی هەرێم دەسەڵاتی بەخشینی میداليا و نیشانەی هەیە، ئەویش بە دەرکردنی مەرسوم و بەپێی یاسا.

چوارەم: ڕێگەدان بە هاتنی هێزەکانی حکومەتی فیدراڵی

"ڕێگەدان بە هاتنی بەشێك لە هێزە چەکدارە فیدراڵییەکان بۆ کوردستان- عیراق لە کاتی پێویستدا، پاش وەرگرتنی ڕەزامەندیی پەرلەمانی کوردستان- عیراق لەسەر هاتنەژوورەوەی ئەم هێزانە لەگەڵ دیاریکردنی ئەرك و فەرمانیان و جێگا و ماوەی مانەوەیان لە هەرێمدا"[86].

پێنجەم: ناردنی هێزەکانی پێشمەرگە، یان ئاسایش بۆ دەرەوەی هەرێم

بەپێی بڕگەی سێزدەهەم لە ماددەی (٦٥)ی پڕۆژەی دەستور، سەرۆکی هەرێم بە ڕەزامەندیی پەرلەمان، دەسەڵاتی ناردنی هێزەکانی پێشمەرگە (پاسەوانی هەرێم) یان ئاسایشی ناوخۆی بۆ دەرەوەی هەرێم هەیە.

دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە بواری سەربازیدا لەگەڵ سیستمی پەرلەمانی ناگونجێت، کە دەسەڵاتەکانی سەرۆك لەم سیستمەدا ڕەمزی و پرۆتۆکۆڵین و دەسەڵاتی ڕاستەقینە و کردەیی لای ئەنجومەنی وەزیران و وەزارەتی بەرگرییە. هەروەها لە دەسەڵاتی سەرۆك لە سیستمی تێکەڵاویش زیاترە، چونکە لە فەرەنسا سەرۆك سەرکردەی هێزە چەکدارەکانە، بەڵام ئەنجومەنی وەزیران هەژمونی بەسەر ئیدارەو هێزەکانەوە هەیە، بەڵام لە پڕۆژەدەستوری هەرێمدا سەرۆك فەرماندەی گشتیی هێزەکانی پێشمەرگەیە و هیچ ئاماژەیەك بۆ ڕۆڵی ئەنجومەنی وەزیران نەکراوە لەو بوارەدا، هەروەك دەسەڵاتەکانی سەرۆك لەو بوارەدا تەنها لە سەرکردایەتیی هێزەکانی پێشمەرگە ناوەستێت، بەڵکو پەلدەهاوێت بۆ سەرکردایەتیی هەموو هێزە چەکدارەکان، کە خۆی دەبینێتەوە لە بەخشینی پلەی سەربازی بە هێزەکانی ئاسایشی ناوخۆ، دەرکردن و خانەنشینکردنیان و ناردنی هێزەکانی ئاسایشی ناوخۆ بۆ دەرەوەی هەرێم، ئەمەش نزیکیدەکاتەوە لە دەسەڵاتی سەرۆك لە بواری سەربازی لە سیستمی سەرۆکایەتیدا.

لە کۆتایی باسی دووەمدا، پاش خستنەڕووی دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە پڕۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق و شیکردنەوەیان و بەراوردکردنیان بە دەسەڵاتەکانی سەرۆك لە سیستمە جیاوازەکاندا، دەردەکەوێت کە دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لە هەندێ باردا زیاترە لە دەسەڵاتەکانی سەرۆك لە سیستمی پەرلەمانیدا، بە تایبەت شێوازی هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێم، کە لەلایەن گەلەوە هەڵدەبژێرێت، لەگەڵ سیستمی پەرلەمانی ناگونجێت و سیستمەکە دەکاتە سیستمی تێکەڵاو (پەرلەمانیی لادەر).

سەرۆکی هەرێم خاوەن دەسەڵاتێکی بەرفراوانە لە بواری جێبەجێکردندا، سەرۆکایەتیی کۆبوونەوەکانی ئەنجومەنی وەزیران دەکات، بەبێ دیاریکردنی ژمارە و جۆری کۆبوونەوەکان و ئەژمارکردنی دەنگی سەرۆك، یاخود نا؟

هەروەك سەرۆکی هەرێم دەسەڵاتی پەسەندکردنی ئەندامانی کابینەی وەزارەتی هەیە، ئەم دەسەڵاتەش لە بنەڕەتدا هی پەرلەمانە، نەك سەرۆکی هەرێم، ناشکرێت دوانەیی لە متمانەدانی کابینەی وەزارەت هەبێت. هەروەها سەرۆکی هەرێم دەسەڵاتی لادانی وەزیری هەیە لەسەر پێشنیازی سەرۆك وەزیران، بەبێ گەڕانەوە بۆ پەرلەمان، لە کاتێکدا پێشتر ئەو وەزیرە متمانەی لە پەرلەمان وەرگرتووە. هەرچی بواری یاسادانانە سەرۆکی هەرێم بە تەنها دەسەڵاتی پێشنیازی پڕۆژەی یاسا و بڕیاری هەیە بۆ پەرلەمان، دەسەڵاتی دەرکردنی یاسا و بڕیار و تانەگرتنیشی

---

[86] ماددەی (٦٥) بڕگەی دوازدەهەم، پڕۆژە دەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، ساڵی ٢٠٠٩.

هەیە، هەروەها لە نائامادەیی پەرلەماندا دەسەڵاتی دەرکردنی ئەو مەرسومانەی هەیە، کە خاوەن هێزی یاسایین. لە بواری دادوەریش سەرۆکی هەرێم بەشدارە لە دانانی ئەندامانی دادگای دەستوری، لێبوردنی تایبەت و سوککردنی حوکمی لە سێدارەدان.

لە بواری سەربازیشدا، سەرۆکی هەرێم خاوەنی دەسەڵاتێکی زۆرە، ئەو دەسەڵاتانە لە سیستمی پەرلەمانیدا لە دەستی ئەنجومەنی وەزیران دان، هەرچی دەسەڵاتی سەرۆکی هەرێمە لەم بوارەدا زیاترە لە دەسەڵاتی سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمی تێکەڵاودا و نزیکدەبێتەوە لە دەسەڵاتی سەرۆکی دەوڵەت لە سیستمی سەرۆکایەتی[٨٧]. جێگەی سەرنجیشە سەرۆکی هەرێم ئەم دەسەڵاتانە بە کردەیی لە ڕێگەی خۆیەوە پەیڕەودەکات، لە کاتێکدا لە سیستمی پەرلەمانیدا پێویستە سەرۆکی دەوڵەت لە ڕێگەی وەزارەت و بوونی واژۆی سەرۆکی دەوڵەت لە پاڵ واژۆی سەرۆك وەزیران، یان وەزیری تایبەتمەند (توقيع مجاور) دەسەڵاتەکانی پەیڕەوبکات[٨٨].

لەگەڵ ئەو هەموو دەسەڵاتەی سەرۆکی هەرێم هەیەتی، هیچ جۆرە بەرپرسیارێتییەکی لەسەر شان نیە، تەنها ئەوە نەبێت کە لە ماددەی (٦٢)ی پڕۆژەکەدا لە حاڵەتی تۆمەتبارکردنی بە شکاندنی سوێندی دەستوری، یان پێشێلکردنی سامناکی دەستور، یان ئەنجامدانی خیانەتی گەورە لەلایەن (٢/٣) دوو لەسەر سێی ئەندامانی پەرلەمان و بە تاوانباردانانی لەلایەن (٥) پێنج ئەندام لە کۆی (٧) حەوت ئەندامی دادگای دەستورییەوە، لە پۆستەکەی لادەبرێت، ئەم کارەش ئەگەر نەکردە (مەحاڵ) نەبێت زۆر ئەستەمە، بەتایبەت کە زاراوەکانی (شکاندنی سوێندی دەستوری، پێشێلکردنی سامناکی دەستور، ئەنجامدانی خیانەتی گەورە) روون نین، کە چی دەگرنەوە، هەروەك پێشتریش ئاماژەمان بۆ کردووە، سەرۆکی هەرێم ڕۆڵ و کاریگەری هەیە لە دانانی ئەندامانی دادگای دەستوری، کە پێویستە راوێژ بە سەرۆکی هەرێم بکرێت لە کاتی دانانیاندا، دیاریش نیە ئەم راوێژەی سەرۆکی هەرێم چیە و چۆنە و تا چ ئاستێکە؟

لەبەرئەوە، لەگەڵ بوونی ئەو هەموو دەسەڵاتە و نەبوونی بەرپرسیارێتیی سەرۆکی هەرێمدا، وا باشترە دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم بگوازرێتەوە بۆ ئەنجومەنی وەزیران، کە بەرپرسیارە لەبەردەم پەرلەماندا، سەرۆکی هەرێمیش دەسەڵاتێکی پرۆتۆکۆڵی پێبدرێت. دەشکرێت سەرۆك خاوەن دەسەڵاتی کردەیی و راستەقینە نەبێت، بەڵام ئەرکی خۆی بەجێبگەیەنێت وەك بەرزترین دەسەڵات و ڕەمزی وڵاتەکە، لە دادوەریکردنی نێوان دەسەڵاتەکان و پارتەکان بە شێوەیەکی بێلایەنانە، هەروەك ڕۆڵی هەبێت لە راگرتنی هاوسەنگیی نێوان دەسەڵاتە گشتییەکان، ئەویش بە بەکارهێنانی هێز و دەسەڵاتە مەعنەوییەکانی لە ڕێنوێنی و ئامۆژگاری، بە مەبەستی راگرتنی ئۆقرەیی و خێری وڵاتەکە[٨٩].

---

[٨٧] بە پێی بۆچوونی زانایان (لافارێر، جیرو، بیردو) پێناسەی دروست بۆ سیستمی سەرۆکایەتی ئەوەیە کە تەرازووی دەسەڵاتەکانی جێبەجێکردن بەلای سەرۆکەوە لاسەنگ بێت. د.عبدالحميد متولي، مصدر سابق، ص٣٠٠.

[٨٨] د. محسين خليل، مصدر سابق، ص٥٦٤.

[٨٩] د. السيد الصبري، مصدر سابق، ص١٩٥.

دەرەنجام

لە کۆتایی توێژینەوەکەدا، توێژەر بەم دەرەنجامانەی خوارەوە گەیشت:

١. شێوازی هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێم و ئەو دەسەڵاتە فراوانەی لە بوارەکانی جێبەجێکردن، یاسادانان، دادوەری و سەربازی پێیدراوە، لەگەڵ سیستمی پەرلەمانی ناگونجێت، بەڵکو سیستمی حکومڕانیی هەرێمی کوردستانی کردووە بە سیستمێکی پەرلەمانیی لادەر، لە هەندێ حاڵەتیشدا لە سیستمی سەرۆکایەتی نزیکیکردۆتەوە.

٢. سەرۆکی هەرێم کۆمەڵێ دەسەڵاتی لە بواری جێبەجێکردن پێدراوە، تای تەرازووی دەسەڵاتەکانی جێبەجێکردنی بە لای سەرۆکدا لاسەنگکردووە، هەروەها سەرۆک راستەوخۆ دەسەڵات پیادەدەکات، لە کاتێکدا لە سیستمی سەرۆکایەتیدا سەرۆک دەسەڵاتەکانی لە رێگەی وەزارەت یاخود تەنیشتەواژۆ (توقيع مجاور) پیادەکات.

٣. سەرۆک شانبەشانی پەرلەمان متمانەدەداتە ئەندامانی کابینەی وەزارەت، ئەمەش ناکۆکە لەگەڵ سیستمی پەرلەمانی، کە وەزارەت تەنها متمانە لە پەرلەمان وەردەگرێت، هەروەها سەرۆک دەسەڵاتی لادانی وەزیری هەیە لەسەر پێشنیازی سەرۆك وەزیران، لە حاڵێکدا لە سیستمی پەرلەمانیدا وەزیر متمانە لە پەرلەمان وەردەگرێت و هەر پەرلەمانیش دەتوانێ متمانەی لێوەربگرێتەوە.

٤. سەرۆکی هەرێم لە دانانی ئەندامانی دادگای دەستوریدا رۆڵ و کاریگەری هەیە، ئەمەش دژیەکە لەگەڵ پرنسیپی لێکجیاکردنەوەی دەسەڵاتەکاندا.

٥. سەرەڕای بوونی دەسەڵاتێکی زۆر لای سەرۆکی هەرێم، بەڵام لە بەرامبەردا هیچ بەرپرسیاریەتێکی لەسەر شان نیە، مەگەر دادگای دەستوری، دوای تۆمەتبارکردنی بە شکاندنی سوێندی دەستوری، یان پێشێلکردنی سامناکی دەستور، یاخود ئەنجامدانی خیانەتی گەورە، لەلایەن (٢/٣) دوو لەسەر سێی ئەندامانی پەرلەمان، بە دەنگی (٥) پێنج ئەندام لە کۆی (٧) حەوت ئەندامی دادگاکە بە تاوانبار دایبنێ، ئەمەش کارێکی نزیکی مەحاڵە، چونکە تا ئێستا مانای زاراوەکانی (شکاندنی سوێندی دەستوری، پێشێلکردنی سامناکی دەستور، ئەنجامدانی خیانەتی گەورە) روون نین، هەروەها سەرۆکیش کاریگەری بەسەر ئەندامانی دادگاکەوە هەیە، کاتێك ئەو ئەندامانە بە راوێژی ئەو دەپاڵێورێن.

راسپاردەکان

پێویستە دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێم لەگەڵ ماددەی (١)ی پڕۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان-عیراق بگونجێنرێن، کە سیستمی حکومڕانیی هەرێمی بە پەرلەمانی ناساندووە، ئەویش لە رێگەی:

١. گۆڕینی شێوازی هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێم، لە هەڵبژاردنی راستەوخۆوە بۆ هەڵبژاردنی لەلایەن پەرلەمان و ئەنجومەنی پارێزگاکانی هەرێم، یان دەستەیەکی هەڵبژێردراو بۆ ئەو مەبەستە، دوای هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێم ئەو دەستەیە هەڵبوەشێتەوە، بەمەش هەم دەسەڵاتی سەرۆك سنوردارەدکرێت، هەم سەرۆك لە ژێر کاریگەریی پەرلەماندا نابێت و رۆڵی دادوەری و چاودێری و رێنوێنی دەسەڵاتە گشتییەکان لە هەرێمدا دەبینێت.

٢. لابردنی بڕگەی چوارەم لە ماددەی (٧٠)ی پڕۆژەدەستورەکە، کە تایبەتە بە پەسەندکردنی ئەندامانی وەزارەت لەلایەن سەرۆکەوە، پێویستە ئەم دەسەڵاتە تەنها لای پەرلەمان بێت.

٣. لابردنی بڕگەی شەشەم لەماددەی (٦٥)ی پڕۆژەکە، کە سەرۆك دەسەڵاتی لابردنی وەزیری هەیە لەسەر پێشنیازی سەرۆك وەزیران، پێویستە ئەم دەسەڵاتە تەنها لای پەرلەمان بێت.

٤. لابردنی بڕگەی یازدەهەم لە ماددەی (٦٥)ی پڕۆژەکە، کە تایبەتە بە سەرۆکایەتیی ئەنجومەنی وەزیران لەلایەن سەرۆکەوە، پێویستە سەرۆك وەزیران ئەم کارە بکات.

٥. گواستنەوەی دەسەڵاتی جاڕدانی باری نائاسایی (بڕگەی هەشتەم لە ماددەی (٦٥)ی پڕۆژەکە) بۆ ئەنجومەنی وەزیران.

٦. بڕگەی یەکەم لە ماددەی (٦٥)ی پڕۆژەکە هەمواربکرێت و سەرۆك بە هاوبەشی لەگەڵ سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران پڕۆژەیاسا و پرۆژەبڕیار پێشکەشی پەرلەمان بکەن.

٧. لابردنی بڕگەی حەوتەم لە ماددەی (٦٥)ی پرۆژەکە، کە سەرۆك دەسەڵاتی مەرسومی خاوەن هێزی یاسایی هەیە.

٨. ماددەی (٩٢) بڕگەی دووەم لە پڕۆژەکە هەمواربکرێت، بە شێوەیەك کە ئەندامانی دادگای دەستوری بە تەنها لەلایەن ئەنجومەنی دادوەری بپاڵێورێن، بەبێ راوێژی سەرۆکی هەرێم.

٩. ماددەی (٦٠) بڕگەی یەکەم هەمواربکرێت و سەرۆکی هەرێم تەنها بۆ مەبەستی پڕۆتۆکۆڵی و لە کاتی بۆنەکاندا فەرماندەی هێزەکانی پێشمەرگە بێت، دەسەڵاتی فەرماندەی هێزەکانی پێشمەرگە بگوازرێتەوە بۆ سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران.

سەرچاوەكان

يەكەم: كتێب

١. د. ابراهيم أبو خزام، الوسيط في القانون الدستوري، ط٢، دارالكتاب الجديد المتحدة، بيروت ٢٠٠٢.

٢. د. السيد الصبري، مبادىء القانون الدستوري، ط٤، القاهرة، ١٩٤٩.

٣. د. پێشەوا حميد عبدالله، المسؤولية السياسية للسلطة التنفيذية في النظام البرلماني، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠١٣.

٤. خاموش عمر عبدالله، تأثير قوانين الطواريء على حريات الأفراد في الدساتير"دراسة مقارنة"، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٧.

٥. دانا عبدالكريم سعيد، حل البرلمان وأثاره القانونية على مبدأ استمرارية أعمال الدولة، ط١، المؤسسة الحدية للكتاب، طرابلس- لبنان، ٢٠١٠.

٦. د. زهير شكر، الوسيط في القانون الدستوري، ج١، القانون الدستوري والمؤسسات السياسية(النظرية العامة والدول الكبرى)، ط٣، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، دون مكان الطبع، ١٩٩٤.

٧. د. سعيد السيد علي، حقيقة الفصل بين السلطات في النظام السياسي والدستوري للولايات المتحدة الأمريكية، بدون مكان الطبع، ١٩٩٩.

٨. د.عبدالحميد متولى، القانون الدستوري والأنظمة السياسية، ج١، ط٤، دار المعارف، بدون مكان نشر، ١٩٦٦.

٩. د.عبدالغني بسيوني عبدالله، سلطة ومسؤلية رئيس الدولة في النظام البرلماني، ط١، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، ١٩٩٥.

١٠. د. عبدالغني بسيوني عبدالله، النظم سياسية، ط٤، منشأة المعارف، الاسكندرية، ٢٠٠٢.

١١. د. عبدالكريم علوان، النظم السياسية والقانون الدستوري، دار الثقافة للنشر والتوزيع، عمان، ١٩٩٨.

١٢. د.عصام أحمد عجيلة و د.محمد رفعت عبدالوهاب، النظم السياسية، ط٥، دار النهضة العربية، القاهرة، ١٩٩٢.

١٣. د. كاظم المشهداني، النظم السياسية، مطابع دار الحكمة للطباعة و النشر، الموصل، ١٩٩١.

١٤. لطيف مصطفى أمين، مبدأ الفصل بين السلطات و وحدتها وتطبيقيها في الدساتير العراقية، منشورات مكتب الفكر والتوعية للاتحاد الوطني الكردستاني، سليمانية، ٢٠٠٧.

١٥. د. محسين خليل، القانون الدستوري والنظم السياسية، بدون مكان نشر، ١٩٨٧.

١٦. د. محمد عبدالحميد أبو زيد، توازن السلطات ورقابتها، دار النسر الذهبي للطباعة، القاهرة، ٢٠٠٣.

١٧. د. محمد عمر مولود، فيدراليەت و دەرفەتی پیادەكردنی لە عیراقدا، وەرگێڕانی: د. محمد عومەر مەولود و د. عومەر ئیبراهیم عەزیز، چاپی یەكەم، هەولێر، ٢٠٠٦.

دووەم: نامەی زانكۆیی

١٨. لطيف مصطفى أمين، العلاقة بين رئيس الدولة و رئيس الوزراء في النظام البرلماني، أطروحة دكتوراه مقدمة الى مجلس كلية القانون والسياسة بجامعة السليمانية، ٢٠١٠.

١٩. فالا فريد ابراهيم، حماية الحقوق والحريات الدستورية في ضوء المسؤولية السياسية والجنائية للسلطة التنفيذية"النظام البرلماني نموذجاً"، أطروحة دكتوراه مقدمة إلى كلية القانون والسياسة بجامعة صلاح الدين- أربيل، ٢٠٠٨.

سێیەم: دەستور و یاساكان

٢٠. دەستوری ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا ١٧٨٧.

٢١. دەستوری سویسرای فیدڕاڵی ١٨٧٤.

٢٢. دەستوری فرەنسا ١٩٥٨.

٢٣. دستوری كۆماری عیراق ٢٠٠٥.

٢٤. پرۆژە دەستوری هەرێمی كوردستان- عیراق ٢٠٠٩.

٢٥. یاسای پەرلەمانی كوردستان ژمارە (١٩) ی ساڵی ٢٠١٣ (یاسای درێژكردنەوەی ویلایەتی سەرۆكی هەرێم).

چوارەم: سەرچاوەی ئەلكترۆنی

٢٦. http://ar.wikipedia.org/wiki/%D٩٪٨١٪D٨٪B١٪D٨٪A٧٪D٩٪٨٦٪D٩٪٨٣٪D٩٪٨٤٪D٩٪٨A%D٩٪٨A%D٨٦_%D٨٪B١٪D٩٪٨٨٪D٨٪B٢٪D٩٪٨١٪D٩٪٨٤٪D٨٪AA. فرانكلين رۆسڤێلت

٢٧. http://www.marefa.org/index.php/%D٩%٨٧%D٨%A٧%D٨%B١%D٩%٨A_%D٨%AA%D٨%B١%D٩%٨٨%D٩%٨٥%D٨%A٧%D٩%٨٦. هاري ترومان

٢٨. http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/c٥٠١٧٧٥-٠fb٥٤a٩-١٠a٤-٨f٧٤-fc٠١١٦٩٢٨٥.
ليندون جونسون
٢٩. http://www.zuhlool.org/wiki/%D٨%B٤%D٨%A٧%D٨%B١%D٩%٤٨%D٨ %٨٤%D٩%٨٨%D٩%BA%D٨%A٨%D٩%AF%D. چارل ديگول
٣٠. كوێستان محەمەد، پرۆسەی نوسینەوەی دەستوری هەرێمی كوردستان، وۆركشۆپێك سەبارەت بە (پرۆژەی دەستوری هەرێمی كوردستان)، رۆژی شەممە ٢٠١٣/٥/٢٥ هۆڵی هۆتێل مەم و زین لە سلێمانی.
http://www.sbeiy.com/Detail.aspx?id=٢٠٨٥٦&LinkID=٤&AspxAutoDetectCookieSupport=١
٣١. د.لەتیف شێخ مستەفا، لادان لە سیستمی پارلەمانی لە پرۆژەی دەستوری هەرێمدا(١)، http://sbeiy.com/article_detail.aspx?ArticleID=٨٣٠&AuthorID=٢٠٣.
٣٢. د.شێركۆ كرمانج، سیستمی سەرۆكایەتی یان سیستمی پەرلەمانی، كوردستان و هەڵبژاردنی سیستمی سیاسی
https://drive.google.com/a/raparinuni.org/file/d/B٠Acws٠QA٦BZnKQ٠swU١NGN١FSY٢M/view?usp=sharing

پوختەی توێژینەوەکە

پرۆژەدەستوری هەرێمی کوردستان- عیراق، کە لە ٢٠٠٩/٦/٢٤ پەرلەمانی کوردستان پەسەندیکرد، تا ئێستا لە راپرسییەکدا نەخراوەتە بەردەم هاولاتیانی هەرێم بۆ دەنگدان لەسەری، کۆمەڵێ دەسەڵاتی فراوانی لە بوارەکانی جێبەجێکردن، یاسادانان، دادوەری، سەربازی بەخشیوەتە سەرۆکی هەرێم، لە بەرامبەردا سەرۆك هیچ بەرپرسیارێتییەکی لەسەر شان نیە، ئەمەش بوەتە هۆی هاتنەئارای بیروڕای جیاواز لەسەر سیستمی حکومڕانیی هەرێم، هەندێك پێیانوایە، سیستمەکە سەرۆکایەتییە، بەڵام هەندێکیتریش وایدەبینن، کە پەرلەمانییە، وەکچۆن لە ماددەی (١) پرۆژەکەدا وا دەقنووسکراوە.

توێژینەوەکە تاوتوێی دەسەڵاتەکانی سەرۆك لە سیستمە جیاوازەکان و هەرێمی کوردستان دەکات و بەراوردیان دەکات، ئەمەش خاڵێکی گرنگە دەکرێت لە کاتی چاوخشاندنەوە بە پرۆژەکەدا سوودی لێوەربگیرێت، بە تایبەت بە پێی ماددەی دووەم لە یاسای ژمارە (١٩)ی ساڵی 2013ی پەرلەمانی کوردستان، پرۆژەکە هەمواردەکرێتەوە.

توێژینەوەکە لە کۆتاییدا گەیشتۆتە چەند دەرەنجامێك، کە گرنگترینیان بریتین لە:

١. شێوازی هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێم ناگونجێ لەگەڵ سیستمی پەرلەمانی، سیستمەکە لە پەرلەمانی دووردەخاتەوەو بەرەو سەرۆکایەتی، یان تێکەڵاوی دەبات.

٢. سەرۆکی هەرێم دەسەڵاتەکانی جێبەجێکردن راستەوخۆ پیادەدەکات، لە کاتێکدا لە سیستمە پەرلەمانییەکاندا سەرۆك لە رێگەی وەزارەت، یاخود تەنیشتەواژۆ (توقیع مجاور) دەسەڵاتەکانی پیادەدەکات.

٣. سەرۆکی هەرێم فەرماندەی گشتیی هێزە چەکدارەکانە، کەچی لە سیستمە پەرلەمانییەکاندا ئەم دەسەڵاتە لای سەرۆك وەزیرانە.

٤. سەرۆکی هەرێم رۆڵ و کاریگەری هەیە لە دانانی ئەندامانی دادگای دەستوری، ئەمەش پێچەوانەی پرنسیپی لێکجیاکردنەوەی دەسەڵاتەکانە.

بۆیە توێژەر ئەم خاڵانە راسپاردەدەکات:

١. پێویستە شێوازی هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێم بگۆڕدرێت، سەرۆکی هەرێم لە لایەن دەستەیەکی پێکهاتوو لە ئەندامانی پەرلەمان و ئەندامانی ئەنجومەنی پارێزگاکانی هەرێم، یاخود دەستەیەکی هەڵبژێردراوەوە هەڵبژێردرێت.

٢. دەسەڵاتە کردەییەکانی جێبەجێکردن لە سەرۆکی هەرێمەوە بگوازرێنەوە بۆ سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران.

٣. سەرۆکی هەرێم رۆڵی نەبێت لە دانانی ئەندامانی دادگای دەستوری، سەربەخۆیی دەسەڵاتی دادوەریش بپارێزرێ.

٤. سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران فەرماندەی هێزەکانی پێشمەرگە بێت، تەنها بۆ حاڵەتی پرۆتۆکۆڵی سەرۆکی هەرێم ئەم رۆڵە ببینێت.

ملخص البحث

ان مشروع دستور الاقليم والذي تم تصديقه بتاريخ (٢٠٠٩/٦/٢٤) من قبل برلمان كوردستان، لم يجر الاستفتاء الشعبي بحقه ليصوت له مواطنو الاقليم، فقد اعطى هذا الدستور سلطات واسعة في مجالات: (التنفيذ، التشريع، القضاء، العسكري) لرئيس الاقليم، وفي المقابل لاتوجد مسؤولية على كاهله، مما ادى ذلك الى نشوء اختلاف الرأى بصدد نظام الحكم في الاقليم، فيرى البعض بانه نظام رئاسي، ويرى بعض آخر بانه نظام برلماني كما نصت المادة (١) من المشروع.

يتطرق البحث لسلطات الرئيس في الانظمة المختلفة من جهة واقليم كوردستان من جهة اخرى وكذلك مقارنتهم مع بعض.

وهذه نقطة مهمة من الممكن الاستفادة منها لدى مراجعة المشروع، لاسيما بعدما اقرت المادة الثانية من قانون رقم(١٩) لسنة (٢٠١٣) لبرلمان اقليم كوردستان بتعديل المشروع.

وفي الخاتمة تم التوصل الى مجموعة من الاستنتاجات، اهمها:

١. لاتتناسب طريقة انتخاب رئيس الاقليم مع النظام البرلماني، حيث تبعده باتجاه النظام الرئاسي أو المختلط.
٢. يمارس الرئيس سلطاته التنفيذية مباشرةً، الا انه في النظم البرلمانية ان الرئيس يمارسها عبر الوزارة أو توقيع المجاور.
٣. ان الرئيس قائد عام للقوات المسلحة، في حين ان في النظم البرلمانية ينفرد رئيس الوزراء بهذا المنصب.
٤. للرئيس دور في اختيار اعضاء المحكمة الدستورية، وهذا ما يخالف مبدأ الفصل بين السلطات.

وعليه يقوم الباحث بالتوصيات الآتية:

١. لابد من تعديل طريقة انتخاب الرئيس، بحيث ان يتم اختياره من قبل اعضاء البرلمان و اعضاء مجلس المحافظات الاقليم أو من قبل هيئة مختارة.
٢. انتقال السلطات التنفيذية الفعلية من رئيس الاقليم الى رئيس مجلس الوزراء.
٣. الا يكون للرئيس دور في اختيار اعضاء المحكمة الدستورية، مع الحفاظ على استقلال السلطة القضائية.
٤. ان يكون رئيس مجلس الوزراء قائداً لقوات البيشمركة، وان يحتفظ رئيس الاقليم بهذا الدور للحالة التشريفية فقط.

Abstract

The Iraqi Kurdistan constitution project approved by Kurdistan Parliament on 24 June 2009 has not been surveyed among people to vote for or against it thus far. The constitution grants the President of Kurdistan Region several extensive executive, legislative, judicial and military powers in return the President does not shoulder any responsibility.

Due to the above mentioned fact, people have different views and interpretations on the authoritative system of Kurdistan Region. Some define it as a presidential system but in the eyes of others it is a parliamentary system as it is written in article (1) of the project. The research scrutinizes the powers of the President in the different systems and Iraqi Kurdistan. It makes a comparison between them. This is an important step which can be taken into consideration. In accordance with the article (2) of item (19), the Kurdistan Parliament can amend the project in 2013.

The researcher reaches to some conclusions, most importantly including the following:

1-The electoral system of the President of Kurdistan Region is not compatible with parliamentary system.

This system separates it from parliamentary system and it makes it presidential system or the mixture of the two systems.

2-The President of Kurdistan Region exercises the executive power directly. Meanwhile, the President can use his power only via a ministry or via writing his signature next to the name of the ministers in parliamentary system.

3-The President is the General Commander of military forces. Meanwhile this power can only be exercised by the President of Government in parliamentary system.

4-The President of Kurdistan Region has a vital role in electing the members of constitutional court. This is the reverse of the principles of separating powers.

On the basis of the conclusion drawn above, the following recommendations are made:

1-The electoral system of the President of Kurdistan Region should be altered. The President should be elected by a committee formed from the parliamentary members and Kurdistan Provincial Council members or by an elected committee.

2-The executive power of the President of Kurdistan Region should be transferred to the President of Government.

3-The President of Kurdistan Region should not have role in electing the members of constitutional court and he should protect the independence of judicial power.

4-The President of Government needs to be the General Commander of military forces. The president of Kurdistan Region can take this role only in protocols.